

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Pacovská 350/4, Praha 4

Obor : *Sociální pedagogika*

Název : ***Fenomény kultur a ritualizace smrti***

Vypracovala : ***Alžběta Šimová, Dis.***

Vedoucí práce : ***RNDr. Jana Leontovyčová, CSc.***

Praha 2009

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Fenomény kultur a ritualizace smrti“ vypracovala samostatně s využitím uvedené odborné literatury.

Ve Studeněvsi 27.7. 2009

Alžběta Šimová

Srdečně děkuji RNDr. Janě Leontovyčové, CSc. a všem, kteří mě při psaní práce podporovali a inspirovali.

Obsah

ÚVOD	6
MÝTY A PRAPŘÍBĚHY O PŮVODU SMRTI	8
Jak si žena vybrala smrt	8
Epos o Gilgamešovi	9
Adam a Eva	10
O stvoření smrti	11
ODLIŠNOSTI JEDNOTLIVÝCH KULTUR V PŘÍSTUPU KE SMRTI.....	12
Smrt z pohledu severoamerických indiánů	12
Způsoby pohřbívání zemřelých	14
Smrt z pohledu tibetské Knihy mrtvých.....	15
Způsoby pohřbívání u Tibetanů	16
Cestovatel Marco Polo ve své knize Milión o pohřbívání u Tibetanů napsal :	17
14. dalajlama Tändzin Gjamccho v knize Svoboda v exilu – Autobiografie 14. dalajlamy, o smrti napsal :	18
Smrt z pohledu Křesťanství	19
Křesťanské pohřby	20
Smrt z pohledu staroarabské a muslimské tradice.....	21
Pohřbívání mrtvých	22
Muhammadovo líčení ráje a pekla	24
SMRT V ČESKÉ LIDOVÉ KULTUŘE	25
Představy o posmrtném životě	26
Zobrazování a personifikace smrti	27
Lidová přísloví a povídky o smrti.....	28
Poslední vůle	29
Oznamování smrti	30
Příprava zemřelého do rakve a pohřeb	31
„DOMÁCÍ OLTÁŘÍČKY“ ANEB VZTAHOVÁNÍ SE K ZEMŘELÝM VE MĚSTĚ A NA VESNICI	33
FENOMÉN SMRTI A SOUČASNOST	35
Smrt jako pojem	36
Smrt a pohřební rituály	37

Péče o umírající v minulosti.....	39
Péče o umírající v současnosti a zásady paliativní péče	40
„Světová zdravotnická organizace definuje zásady paliativní medicíny, které zní :	42
„Charta umírajících :	43
Hospic	44
Sdružení poskytovatelů hospicové péče si definovalo tyto cíle :	44
Hospicová péče má tři základní formy a je organizována :	45
Hospic Štrasburk	45
Nejčastější důvody, které brání nemocnému poskytnout plný informovaný souhlas, jsou :	47
Hospicový stacionář	47
Hospicová péče v domácím prostředí	48
Rozsah poskytovaných služeb :	48
Nejčastější důvody ukončení hospicové péče v domácím prostředí :	49
ZÁVĚR	50
SUMMARY	51
LITERATURA.....	52

Úvod

Co je to smrt? Tuto nelehkou otázku si lidé kladou od nepaměti. Smrt je předmětem trvalého zkoumání v každé kultuře po celém světě. Tajemství smrti a všeho, co s ní souvisí, přirozeně přitahuje zájem každého společenství. Fascinace smrtí a jejích atributů spočívá v tom, že ve smrti stojíme v branách tajemství, za které nám během života není dovoleno nahlížet. Sám akt smrti i rituály, které ji obklopují, se však v různých kulturách významně odlišují a mohou o daném společenství mnoho prozradit.

Jak uvádí Diderotova všeobecná encyklopedie – „Umírání je z lékařského hlediska definováno jako proces postupného a nezvratného selhávání vitálních funkcí tkání a orgánů, jako závěrečný, přetrvávající úsek života jedince završený zánikem individua, smrtí. Smrt je pak destrukce organismu jako celku, trvalé ireverzibilní zastavení všeho dění v těle.“

Svou podstatou je tedy smrt organickou částí a přirozeným důsledkem života. Smrt je podmiňována životem, život je umožňován smrtí.

Lze říci, že smrt provází každou živou bytost od samého okamžiku jejího zrodu. Většina živých bytostí, zvířat a rostlin, si tuto skutečnost vůbec neuvědomuje a přijímá ji jako daný fakt, jako nepsaný zákon přírody. Na rozdíl od ostatních tvorů, člověk si je své smrtelnosti vědom, ačkoliv si ji obvykle nerad připouští. Právě z tohoto vědomí plyne i přirozený strach člověka z umírání, jeho průběhu a charakteru, jakož i strach z vlastní ztráty života. Tento strach ze smrti je opět přijímán a zpracováván v rozdílných společnostech různými způsoby. Ve většině případů vychází z náboženské tradice dané země. Strach z příchodu smrti je také tím intenzivnější, čím více se člověk faktické smrti blíží.

Pohled na smrt se liší jak dobově, tak teritoriálně, v závislosti na výchově, víře i životní filozofii každého jedince. Ve společnostech, kde žije v jedné domácnosti více generací je stárnutí, umírání a následná smrt člena rodiny běžnější událostí, bývá přístup ke smrti celkem vyrovnaný. Smrt bývá chápána jako nutná a přirozená součást života. V moderní společnosti je smrt do značné míry tabuizována, zpravidla chápána tragicky a očekávána s obavami. V této atmosféře tabuizace všeho, co souvisí se smrtí, a tendencí vytlačovat staré a umírající lidi na okraj společnosti, není překvapením, že si člověk vlastní smrtelnost nepřipouští, dokud je zdrav, takže nenadálé, ale i očekávané setkání se smrtí člověka doslova psychicky zdrtí.

Pro svou bakalářskou práci nevýzkumného charakteru jsem zvolila téma, které se zabývá přístupy různých kultur a náboženských směrů k umírání, smrti a následnými pohřebními praktikami a rituály. Při výběru uvedených náboženských a duchovních tradic (buddhismus, křesťanství, islám a přírodní náboženství severoamerických indiánů) jsem se řídila svým zájmem o tyto kultury.

Další kapitola obsahuje „smrt z pohledu české lidové tradice“. V této kapitole popisují představy našich předků o posmrtném životě, zobrazování a personifikace smrti v lidové kultuře, lidová přísloví a povídky o smrti, nakládání se zemřelým a přípravu a průběh pohřebního rituálu.

Závěr práce je věnován fenoménu smrti v současnosti, zásadám paliativní a hospicové péče, se zaměřením na pražský hospic Štrasburk, který jsem měla možnost navštívit v rámci jedné z praxí během svého studia, a seznámit se tak bezprostředně s chodem a atmosférou tohoto zařízení.

Výběr tématu bakalářské práce byl ovlivněn jedním z výroků čtrnáctého dalajlamy : „Je nutné připomínat si smrt, uvědomovat si, že tento život nebude trvat věčně. Pokud si nejste vědomi smrti, nejste si vědomi ani možností, které vám skýtá ten jedinečný lidský život, který jste již získali.“

Mýty a prapříběhy o původu smrti

Jak si žena vybrala smrt

(Legenda o vzniku smrti podle severoamerických indiánů)

Praotci připadalo, že na světě, který stvořil, ještě něco chybí. Napadlo ho, že by bylo dobré udělat ženu a dítě. Nevěděl sice přesně, jak by měly vypadat, ale vzal si trochu hlíny a bláta a čtyři dny zkoušel vymodelovat různé tvary. Zpočátku se mu jeho dílo nelíbilo, ale konečně čtvrtého dne před ním ležela hezká postava ženy, pěkná, zaoblená, vzadu i vepředu měla všechno, co má mít, prostě povedla se mu. „To je ono,“ řekl si Praotec. „Takovouhle ženu si představuji na svém světě.“ Pak udělal malé dítě, které se ženě podobalo. „Tak, takhle přesně jsem to chtěl,“ řekl si znovu Praotec. „Jen by ještě měli obživnout.“ Na čtyři dny je tedy zakryl příkrývkou.

Prvního dne nahlédl pod příkrývku a spatřil slabé chvění. Druhého dne dokázaly postavy zvednout hlavu. Třetí den hýbaly rukama a nohama. Když nahlédl pod pokrývku čtvrtý den, uviděl, že se postavy plazí. „Už jsou připravené vstát a chodit,“ pomyslel si Praotec. Odstranil příkrývku a řekl ženě a dítěti. „Chod'te vzpřímeně jako lidské bytosti.“ Postavily se a začaly chodit vzpřímeně. Šlo jim to dobře. Následovaly Praotce k řece, kde jim daroval řeč. Žena se hned zeptala: „Co to s námi je – chodíme, hýbeme se, dýcháme a jíme?“ „To je život. Předtím jste byly jen hromady hlíny. Teď žijete.“ „A když jsme byly jen hromady hlíny, tak jsme nežily?“ vyptávala se žena. „Ne, nežily.“ „Tak co to s námi tedy bylo?“ „To byla smrt. Když nežijete, jste mrtví,“ odpověděl Praotec. „A budeme živí pořád? Budeme žít věčně, nebo zase někdy budeme mrtví?“ Praotec chvíli mlčel. „Na to jsem vůbec nepomyslel. Můžeme to rozhodnout hned teď. Tady je úlomek bizoní kosti. Hodíme ho do vody, a když poplave, lidé umřou, ale po čtyřech dnech se zase probudí k životu.“ „Takhle ne,“ bránila se žena. „Bizoní kost se ve vodě určitě rozpustí. Hodíme tam radši kámen. Když poplave, budeme žít věčně, a když klesne ke dnu, budeme umírat.“ Žena ještě ničemu nerozuměla, protože byla na světě teprve několik hodin. Nevěděla nic o kamenech a o vodě, hodila tedy kámen do řeky – a ten se potopil. „Sama sis vybrala,“ řekl Praotec. „Teď už se nedá nic dělat. Lidé budou smrtelní.“

(Procházka, Petr. Indiánská kniha mrtvých. Eminent, 2006. str. 10)

Epos o Gilgamešovi

(starověký babylonský epos o lidském údělu a hledání nesmrtelnosti)

Gilgameš (z původního Bilgames – výhonek stromu mésu, tj. strom života; řecky Gilgames) je epos z 2. tisíciletí př. Kr. líčící dobrodružství sumerského krále Gilgameše.

Vznešený Gilgameš, který byl sám ze dvou třetin bůh a z jedné třetiny člověk, vládce Uruku tyranizuje své poddané, svými přehnanými stavitelskými plány a také tím, že obtěžuje urucké ženy. Ti nařikají a stěžují si k bohům, kteří stvoří divokého člověka-zvíře Enkidua a ten má zbavit Urucké obyvatelstvo útlaku. Enkidua stvoří z hlíny bohyně Aruru. Enkidu žije ve stepích a horách s divokou zvěří a ničí lovcům pasti. Lovci si stěžují Gilgamešovi, který lovcům poradí, aby k napajedlu přivedli krásnou nevěstku Šamchat (akkadsky smyslná, dobře rostlá), která Enkidua svede, a poté i zcivilizuje.

V Uruku se Enkidu setká s Gilgamešem, se kterým se utká v boji. Poté co zjistí, že jejich síly jsou vyrovnané, políbí se navzájem a uzavrou přátelství. Jejich vztah se navzájem upevňuje prostřednictvím dobrodružství a vítězství, kterých spolu dosahují, například když zabijí nebeského býka a Chumbabu, strážce cedrového lesa. Do Gilgameše se zamiluje bohyně Ištar, ten ji však neomaleně odmítne. Uražená Ištar si stěžuje na Gilgameše u božské rady. Rada rozhodne, že Gilgameš nebo jeho přítel Enkidu musí zemřít. Jejich volba padne na Enkidua, což mu ihned prostřednictvím snu také sdělí. Enkidu se s pláčem obrací na Gilgameše a ptá se ho, proč už ho nikdy nespatří. Po dvanáctidenní nemoci Enkidu zemře. Gilgameš poté vykřikne a jeho výkřik je slyšet po celém světě. Šest dní a šest nocí Gilgameš přítele oplakával a odkládal jeho pohřeb.

Dostává strach ze smrti, neboť má pocit, že vše je marné. Oputí Uruk a bloudí pološílený děsem ze smrtelného konce krajinou, až se dostává k hoře Mašu, kterou stráží lidé-štíři. Zde vládne neproniknutelná tma. Když skrze ní Gilgameš projde dostane se do oslňujícího světla, překročí vody smrti, pomůže přítom přezvozníkovi a znovu všem vykládá o svém žalu. Dozví se, jak kdysi jeho předek Utnapištim získal věčný život za to, že zbudoval velkou loď a přežil potopu. Gilgamešovi se také dostane odměny za to, že překoná vodní hlubinu, když se do ní ponoří a zmocní se rostliny, která dokáže vrátit mládí a která se jmenuje „omládl stařec“.

Na zpáteční cestě se myje ve studni a přitom mu tuto zázračnou rostlinu ukradne had. Hadovo svléknutí z kůže je symbolickým vyjádřením obnoveného života, ale Gilgameš se rozpláče, protože sám o naději věčného života přišel. Když se vrátí do města Uruku, dokáže jen převozníkovi ukázat ohromné hradby svého města, které sám zbudoval a které jediné zůstanou na jeho památku.

(Davies, Douglas. Stručné dějiny smrti. Volvox globator, 2007. str. 8)

Adam a Eva

(biblický příběh)

Biblický mýtus o stvoření zahajuje vyprávění o lidech a smrti jakožto neuposlechnutí božích přikázání. Bůh řekne Adamovi a Evě, aby nejedli plody stromu poznání dobrého a zlého, který rostl uprostřed ráje. První lidé však nevěřili, že je Pán Bůh miluje a že to s nimi dobře myslí. Chtěli také dokázat svou svobodu a nezávislost na Bohu, a proto ze stromu ovoce utrhli a jedli. Dopustili se tak první neposlušnosti vůči svému Stvořiteli, a tím porušili dobrý vztah k Bohu. Takovou neposlušnost Bible nazývá hříchem.

Bůh následně vykáže Adama a Evu z zahrady v Edenu, aby nemohli také požíst ze stromu života a žít navěky. Adam musí od té doby pracovat v potu tváře, aby ze země vydobyl živobytí, a Eva bude rodit v bolestech. Bůh jim jasně ukazuje, že byli stvořeni z prachu země a že se v něj zase navrátí, až přijede jejich čas. Zároveň Bůh vyslovuje slib, že jednou přijde

Spasitel, který napraví lidský hřích a naučí lidi radostně poslouchat Boha. Než Adam zemřel a navrátil se v prach, žil více než devět set let. Motiv tragické smrti ze v Bibli objevuje záhy po příběhu Adama a Evy, a to v epizodě o jejich dvou synech Kainovi a Ábelovi. Kain byl zemědělec a Ábel pastýř. Oba přinesli Hospodinu obětní dar. Hospodin dal přednost daru pocházejícího ze stáda před obětí z pole. To, že dal Bůh přednost oběti od Ábela v Kainovi probudí hněv a svého bratra zabije. Kain je poté Bohem proklet a musí se vydat na cestu za svým osudem. Bůh Kaina na cestu obdařil zvláštní ochranou, aby ho nemohl nikdo zabít.

(Bible, Bible : Písmo svaté Starého a Nového zákona : český ekumenický překlad. Praha : Biblická společnost, 1990. str. 24)

O stvoření smrti

(islámský příběh)

„Bůh stvořil smrt a oddělil ji od tvorů miliony přehrad. Její síla je větší než síla nebe a země. Jistěže, byla pevně připoutána sedmdesáti tisíci řetězy, z nichž každý je dlouhý jako cesta trvající tisíc let. Nepřibližovali se k ní andělé, protože nevěděli, kde se nachází. Slyšeli pouze její hlas, ale nevěděli, komu patří.

Když však Bůh stvořil Adama, dosadil anděla smrti za vládce nad ní. Anděl smrti se Boha dotazoval, co je to ta smrt. Tu dal Bůh přehradám rozkaz, aby zmizely.“ Smrt bylo náhle možné vidět. Bůh rozkázal andělům, aby na smrt pohlédli. Ta nad nimi rozprostřela svá křídla a všichni andělé na tisíc let omdleli. Když poté době opět nabyli vědomí, ptali se Boha, zda-li tvor, kterého viděli, je silnější než všichni ostatní. Bůh jim na to odpověděl, že tohoto tvora stvořil on sám a všichni lidé ho jednou poznají.

Potom dal andělovi smrti sílu nebes, aby se mohl smrti zmocnit. Poté Bůh dovolil smrti jedno zvolání. Smrt řekla hromovým hlasem :“Já jsem smrt, která odlučuje přátele od nepřátele, já jsem smrt, která odděluje muže od ženy, manžela od manželky, já jsem smrt, která odtrhává dcery od matek, syny od otců a bratry od sester. Já jsem smrt, která zdolává silné lidi, plní hroby, vyprazdňuje domy a zámky. Já jsem smrt, která vás odvede, i kdybyste na ni čekali na vysokých věžích, a neexistuje žádný tvor, který mě nepozná.“

Umírajícího člověka se anděl smrti zeptá, co soudí o tomto světě. V tom se ze světa utvoří osobnost a sdělí umírajícímu, zda-li konal zlé skutky, zda-li rozlišoval, co je dovoleno a co je zakázáno, zda-li dával almužny chudým a zda-li příliš toužil. V tom člověk spatří, že se jeho majetek stal vlastnictvím jiného. Na to se vztahuje Boží výrok :“ Je to den, kdy člověku nejsou na prospěch jmění ani děti, ale pouze to, když přichází k Bohu se zdravým, upřímným srdcem. Pak anděl smrti vezme lidskou duši a zavede ji, jestliže to byl věřící, tam kde ji čeká blaženost. Pokud to byl nevěřící nebo pokrytec, zavede ji do oblasti zavržení.

(Werner, Helmut. Islámská kniha mrtvých. Pragma, 2002. str. 45)

Odlišnosti jednotlivých kultur v přístupu ke smrti

Smrt z pohledu severoamerických indiánů

„Ještě malou chvíli a opustím vás. Kam se poději, však nevím. Odnikud přicházíme a tam se zase vracíme. Co to je život? Je to záblesk svatojánské mušky noční tmě. Je to dech bizona, když je kolem dokola zima. Je to drobný stín, který si jen poskakuje po trávě, až se nakonec ztratí se západem slunce.“ (Vraní noha, náčelník Černonožců)

Naše západní pojetí času má vždy počátek a konec. Indiáni však chápou čas jako věčně se opakující cyklus let a událostí. Smrt v indiánském pojetí není koncem, ale začátkem nového života. Buď na této zemi prostřednictvím reinkarnace v podobě nového člověka nebo zvířete, nebo v zemi duší, v posmrtném transcendentnu. Toto pojetí času platí stejně pro celý svět, rytmus roku pro každou bytost. Všichni lidé musejí projít od narození ke smrti koloběhem času. Stejně jako jiné věci na této zemi, ani smrt není, podle Indiánů, trvalá. Je to pouze změna jednoho světa v druhý. Změna jedné podoby bytí v jinou či změna náhledu na realitu. Svět ducha a skutečný svět od sebe nejsou zřetelně odděleny. Duše mrtvých zaujímají v přirozeném světě své místo spolu s jinými duchy a za jistých příhodných okolností jsou ochotné poskytovat živým rady a moudra. Za tímto účelem praktikovali severoameričtí indiáni řadu obřadů a rituálů, které byly většinou tajné.

Mezi indiány bylo zvykem před smrtí rozdat osobní věci a učinit určitá vyrovnání, protože pak se nemuseli pozůstalí o nic dohadovat. „Existuje příběh o starém muži, který cítil, že nadešel jeho čas. Sezval všechny přátele a při tomto setkání společně slavili a zpívali písně. Starý muž všechny obdaroval a zároveň jim sdělil, jak se v jejich přítomnosti cítil dobře. Oni na oplátku vyjadřovali své hezké pocity vůči němu. Pak za zpěvu písní muž zavřel oči a zemřel. Tam, kde je láska, není místo pro strach. Mnozí Indiáni uměli předpovědět přesné datum a čas svého odchodu na věčnost.“¹

¹ Procházka, Petr. Indiánská kniha mrtvých. Eminent, 2006. str.14

Názory původních obyvatel Severní Ameriky na posmrtný život se lišily. Většina věřila, že duše se po smrti ještě nějaký čas zdržuje v blízkosti těla, než se odebere do světa mrtvých, kde je podrobena zkoušce. Některé kmeny, například Čerokézové a Irokézové, se mrtvých báli. Jiní, například Lakotové, se naopak snažili být mrtvým nablízku, a pomoci tak duši v přechodu do světa mrtvých. Představy o světě mrtvých vycházely u Indiánů z jejich pozemských zkušeností. Préríjní Indiáni a ostatní lovecké kmeny si představovali šťastná a bohatá loviště plná zvěře. Zemědělské kmeny věřili v podzemní království Matky Země, která plodí nový život. Obecně se ale vyhýbali rozhovorům o smrti, protože byli přesvědčeni, že o posmrtném životě nelze nic tvrdit s jistotou, a protože jejich náboženství vždy sloužilo životu, nikoliv smrti. Jejich posmrtný život probíhal dál zde na Zemi, neboť zemřelí se znovu spojili s Velkým Duchem, to znamená, že se vrátili tam, odkud vzešli. Duše, na cestě do Země věčných lovišť, která je obdobou pozemského života, je doprovázena pomocnými duchy. Často tuto úlohu plnili ptáci, z nichž nejvýznamnějším byl orel.

V mytologii severoamerických Indiánů je můžeme najít paralely s putováním duše po smrti a životem po smrti ve starých východních učeních. Například Tibeťané považují za nejpodstatnější být v okamžiku smrti vyrovnání a uvědomit si, „že všechny vnější formy jsou pouhými výplody mysli. Sami Indiáni říkají, že "Smrt je tou největší výzvou" a tím je myšleno přímo "Potkat Smrt". Možná ne nadarmo Navahové tvrdí, že jejich prapředkové přišli z daleké východní země v nejvyšších horách.“² Podobnost učení Indiánů s Tibetskou knihou mrtvých můžeme spatřovat také v některých pohřebních rituálech. „Pradávní Tibeťané sepsali toto učení a podali v něm instrukce, aby pomohli umírajícímu člověku osvobodit se od pozemských pout a tužeb, a tak se posunout k volnosti čili "dokonalému buddhistickému stavu", odkud není návratu do fyzického života v těle někoho jiného. Tibetská kniha mrtvých popisuje sérii kroků, přičemž každý je založen na znalosti toho, co asi pravděpodobně prožijeme ve chvílích těsně před smrtí a ve dnech následujících po ní. Pro lepší pochopení je nutné tento text číst nahlas u mrtvého těla nebo svou pozornost nasměrovat k putující duši mrtvého. Ačkoliv neměli severoameričtí Indiáni písmo, tedy ani svou "knihu mrtvých", podobně jako při pohřebních obřadech v Tibetu promlouvá přímo k umírajícímu a k jeho odcházející duši šaman a dává jí rady na složitou cestu do říše mrtvých.“³

² Procházka, Petr. Indiánská kniha mrtvých. Eminent, 2006. str.30

³ Procházka, Petr. Indiánská kniha mrtvých. Eminent, 2006. str.31

Způsoby pohřbívání zemřelých

Styly pohřbívání svých zemřelých byly mezi indiánskými kmeny různé. Indiánské kmeny z plání a prérií stavěly většinou jakési pohřební konstrukce či piedestaly nebo tato pohřební lůžka umísťovaly vysoko do korun stromů, aby tak chránily tělo mrtvého před zvěří. Uložené tělo tak bylo zároveň blíže bohům, duše se mohla nerušeně odpojit od hmotného těla a stoupat na cestu k Mléčné dráze, na stezku mrtvých do jiného světa, do světa mrtvých předků. Indiáni od nejranějších dob vzhlíželi k obloze, a proto své hroby, svatyně a příbytky orientovali čelem k vycházejícímu slunci jako zdroji nového života. Často měly jejich stavby astronomický vztah k drahám slunce, měsíce, hvězd a planet.

Jinou formou pohřbívání byly tzv. mohyly. Jsou to pahorky z nasypané hlíny nebo z volných kamenů. Mají nejrůznější a nejbizardnější velikosti a tvary, často znázorňující zvířata či mytické bytosti. Archeologické nálezy odhalují většinou pravoúhlý půdorys mohyl a plošinou na vrcholku. Mohyly bývají obklopeny dřevěnými domy, chrámy a hrobkami, do nichž byli pohřbíváni představitelé nejvyšších společenských vrstev. Těla těchto příslušníků nejvyšší společenské vrstvy se ukládala do márníc, kde se ponechala do doby, než jejich maso shnilo. Poté se vybraly kosti a konal se velký pohřební obřad. Do hrobky byly s kostmi ukládány nejrůznější cenné předměty, například ozdoby z perel, nádoby z velkých měkkýšů a měděné plíšky a lžičky, broušené kamenné nástroje, tabákové dýmky, korálky a náhrdelníky. Někdy své pány doprovázeli do světa duchů jejich otroci, kteří byli zabiti a pohřbeni s nimi. Pro kmeny severoamerického jihozápadu bylo typické pohřbívat své významné jedince do dřevěných hrobek, které se v průběhu obřadu zapálily, a přes ně byla navršena až dvacetimetrová mohyla. Častěji se ostatky zemřelých spalovaly v hliněných jámách vykopaných v zemi a jejich kosti se poté ukládaly pod navršený hrob.

„Všechno je dílem Velkého ducha. Měli bychom si uvědomit, že On je přítomen ve všech věcech : ve stromech, travinách, řekách, horách a čtyřnohých zvířatech a v okřídleném národě. Ještě důležitější je, abychom pochopili, že On je také nade všemi těmi věcmi a lidmi.“ (Černý jelen, Oglala Sioux)

Smrt z pohledu tibetské Knihy mrtvých

„Smrt není nikdy zakončením života s konečnou platností, vždycky po ní následuje další život, který se utváří podle činů v předchozích životech a podle dosaženého stupně duševního vývoje či úpadku v průběhu znovuzrození.“ (buddhistická moudrost)

„Tento život mizí rychle, jako když píšeš hůlkou na vodu.“ (Buddha)⁴

Podle dávných indických představ, převzatých také starými Tibetany, se život jedince neomezuje pouze na jedno zrození. Existence všech živých bytostí je nekončícím řetězem delších či kratších životních fází přerušovaných smrtí a následným posmrtným mezistavem. Jinými slovy, právě prožívaný život je dočasný a pomíjivý, před ním i po něm se odvíjí bezpočet životů dalších, přerušovaných pouze smrtí a posmrtným mezistavem. Buddhisté nespatřují ve smrti pouze vypovězení životně důležitých funkcí, vidí v ní především naplnění zákona karmy. Dívají se na smrt a nový život jako na důsledek skutků předchozího života. Podle buddhistického pojetí je osobnost, neboli individuum člověka, neboli to, co na sebe bere podobu hmotného těla, sestává ze čtyř elementů, které utvářejí tělesnou stránku člověka. Jsou to země, voda, oheň a vzduch. K těmto prvkům přistupuje pátý element duch či vědomí, který tvoří stránku duchovní. V okamžiku smrti mizejí síly držící pohromadě tyto tělesné a duchovní projevy bytí. „Dochází k pohlcování jednoho elementu druhým, vždy nejbližší v řadě stojícím, tj. země vodou, vody ohněm, ohně vzduchem a nakonec vzduchu vědomím. Tito postupnou vnitřní „absorpci“ prvků doprovázejí určité vnější projevy umírání – ústa a nos vysychají a stahují se, tělesná teplota klesá, dýchání postupně přechází v chrčení apod. V okamžiku, kdy je element vzduchu pohlcen vědomím, vysadí tzv. „vnější dech“, tj. dýchání, a nastane „to, čemu se říká smrt“. Posléze nastoupí sled tří fází posmrtného mezistavu – bardo hodiny smrti, bardo prapodstaty a bardo vznikání.“⁵ Všechny buddhistické nauky poukazují na nejrůznější prostředky, které má věřící podle svých schopností a předpokladů volit k tomu, aby dosáhl vysvobození. Základní ideou Tibetské knihy mrtvých není tedy smrt ani posmrtný mezistav bardo, nýbrž buddhistická koncepce vysvobození

⁴ Dalajlama, Jeho Svatost. Rady jak umírat a žít lepší život. Argo, 2006. str.90

⁵ Kolmaš, Josef. Smrt a pohřbívání u Tibetanů. Nauma, 2003. str.1

směřující v lepším případě k úniku z koloběhu sansárových⁶ existencí a dosažení nirvány⁷, v méně příznivém případě pak k vyhnutí se zrození do stavů zatracení a k zabezpečení si relativně nejlepšího příštího zrození ze všech možných, v němž by člověk mohl pokračovat v úsilí o konečné vysvobození a úspěšně je završit.

Způsoby pohřbívání u Tibetanů

Tibetané praktikují čtyři základní způsoby nakládání se zemřelým. Ty odpovídají tradičním představám o čtyřech prvcích coby elementárních složkách veškerých jevů vnějšího a vnitřního (lidského) světa. Pohřbívání do země odpovídá prvku „sa“ (země), do vody prvku „ču“ (voda). Spálení ohněm odpovídá prvku „me“ (ohně) a pohřbení do větru či vzduchu, tj. rozsekání těla zemřelého a ponechání jeho pozůstatků na pospas ptactvu a dravé zvěři, odpovídá prvku „lung“ (vítr). Pohřbívání do země je často znemožněno kamenitou nebo zmrzlou půdou. Pohřbívání do vody je ve svých důsledcích spojeno s pověřčivým odporem Tibetanů konzumovat ryby. Spalování mrtvého se obvykle potýká s nedostatkem dřeva k pálení. Tzv. vzdušný pohřeb je náročný na přepravu zemřelého na tento typ pohřebiště a bývá pro pozůstalé velmi nákladný. Příbuzní se mohou rozhodnout, který typ pohřbu zvolí. Při pohřbech často asistují lamové.

Pátým způsobem nakládání s mrtvým tělem, který Tibetané praktikovali pouze u vysokých hodnostářů tibetské buddhistické církve, je mumifikace. Pro slovo mumie existuje v tibetštině název „mardung“. „Etymologicky termín „mardung“ znamená doslova „ostatky/ mrtvola/ mumie (dung) tří červených (mar) tělních složek“, totiž masa, krve a morku. Pro termín mumifikování je používán výraz kundung rilpor džogcchul, „metoda uchování mrtvoly v úplnosti“, či mardugng džogcchul, „způsob uchování mardungu“.⁸ Vlastní mumifikační procedura probíhá v několika fázích a trvá poměrně dlouho. Před konečným uložením zemřelého do hrobky nebo mauzolea, musí být nahé tělo zhruba jeden rok umístěno do velké nádoby, kde je zasypáno tzv. ostatkovou solí. Zemřelý je umístěn do polohy, ve které má nohy ve zkřížené pozici a ruce v meditativním držení. Zároveň se nesmí ani z jedné strany tělem dotýkat nádoby. K tomu v nádobě slouží speciální sedátko. Dno nádoby je pokryto hedvábnou látkou se vzory lotosu, měsíce, slunce apod. Průběžně se ústy

⁶ Sansára – koloběh životů, znovuzrození

⁷ Nirvána - stav nejvyšší blaženosti, pojímaný jako vysvobození z koloběhu životů

⁸ Kolmaš, Josef. Smrt a pohřbívání u Tibetanů. Nauma, 2003. str.40

do těla zemřelého vpravují tzv. purgativy, nejčastěji se používá rtuť, které zajišťují vnitřní očistu. To se opakuje tak dlouho, dokud test mlékem, které se nalije do těla a vyteče nepotřísněno, prokáže, že útroby jsou dokonale čisté. Ostatková sůl se také během roku musí vyměňovat. Po provedení úplné vnitřní očisty těla a jeho vnějšího vysušení se tělo z nádoby vyjme, omotá hedvábnou látkou. Pět hlavních údů (hlava, nohy, ruce) a dvacet čtyři vedlejších údů (nos, uši, brada, prsty na ruce a nohy) se bandážuje zvlášť. Poté se pokryje vrstvičkou hrnčířské hlíny smíchané s rozdrcenými drahými kameny a vonnými travami. V závěru se mrtvému upraví držení rukou, ozdobí se rituálními předměty a provede se nejposvátnější úkon, jímž je „otevření zraku“, tj. namalování očí na obličejové masce. Takto upravený nebožtík se poté umístí do hrobky nebo do bohatě zdobeného mauzolea, kde může být veřejně uctíván.

Cestovatel Marco Polo ve své knize Milión o pohřbívání u Tibetanů napsal :

„Když někdo zemře, tj. jimž těla mrtvých přísluší, nechají nebožtíka spálit, aby byl spálením obětován. Ptají se na měsíc, den a hodinu jeho narození, i když se podívají na konstelaci oné hodiny, stanoví, kterého dne má být spálen. Někdy nechávají mrtvolu nepohřbenou sedm dní, někdy měsíc, někdy i šest měsíců. Do té doby ji uchovávají v domě tímto způsobem. Mají rakev tak umně zhotovenou z velmi silných prken, že z ní nemůže vycházet žádný zápach. Na vnější straně je krásně pomalovaná. Do ní uloží mrtvolu balzamovanou vonnými látkami, pak rakev zakryjí krásnou přikrývkou a potom každý den, dokud je mrtvola uschována v domě, v hodinu jídla připraví vedle rakve stůl s vínem a vybranými pokrmy a nechají ho tam takto připravený tak dlouho, jak dlouho by to trvalo živému člověku, aby to snědl. Říkají, že duše nebožtíka sní to, co jí tam bylo předloženo. Kromě toho zmínění astrologové určují, kterou stranou má být tělo zemřelého vyneseno ven z domu. Někdy totiž říkají, že zhotovení těchto nebo oněch dveří nebylo provázeno dobrými činnostmi, a proto je považují za nevhodné k tomu, aby jimi byly vynášeny mrtvolky. Proto také nařizují, aby byla mrtvola vynesena k spálení jinými dveřmi nebo novým otvorem ve zdi. Když pak dopravují tělo ke spálení ven z města nebo městečka, stavějí cestou na mnoha místech malé domky ze dřeva a zakrývají je tkaninami z hedvábí a zlata. Když k takovému domku průvod s mrtvolou přijede, postaví rakev před domek, před ní vylijí na zem víno a položí vybrané pokrmy a říkají, že takovým obědem bude onen nebožtík přivítán v druhém

životě. Když pohřební průvod postupuje vpřed, jdou před ním všichni hudebníci z města se svými nástroji a jejich hra je velmi příjemná. Když přijdou na místo, kde má být tělo spáleno, položí na hranici na papírových listech namalované obrazy mužů, žen, koní, velbloudů a mnoha peněz a to všechno spálí spolu s mrtvolou. Říkají, že nebožtík bude mít v druhém životě tolik sluhů a služek, tolik zvířat a peněz, kolik namalovaných jich bylo spáleno spolu s ním, a tak bude v druhém životě obklopen bohatstvím a poctami. Tuto pověru spojenou se spalováním mrtvol uchovává slepota pohanů všude ve východních zemích.“⁹

14. dalajlama Tändzin Gjamccho v knize Svoboda v exilu – Autobiografie 14. dalajlamy, o smrti napsal :

„Důležitý aspekt mého praktického každodenního konání se týká myšlenky na smrt. Podle mého názoru k ní lze během života zaujmout jeden ze dvou přístupů. Můžete se rozhodnout, že si tuto myšlenku nepřipustíte – v tom případě se vám snad do jisté míry podaří, že se jí na omezenou dobu zbavíte; nebo se můžete postavit k vyhlídce na svou vlastní smrt zpřímá, pokusit se vše rozebrat a zároveň se snažit na co nejnižší úroveň snížit bolestný pocit, který takové úvahy nevyhnutelně provází. Ani jedním způsobem nemůžete nad smrtí opravdu zvítězit. Já jako buddhista se na smrt dívám jako na přirozený životní proces a chápu ji jako realitu, která nastane, dokud se budu nacházet v sansáře. A vědomím, že jí nelze uniknout, nevidím důvod, proč se kvůli ní trápit. Zastávám názor, že úmrtí se trochu podobá situaci, kdy si člověk vymění starý, obnošený oděv. Smrt nepředstavuje vlastní konec, ale je nepředvídatelná a vy nevíte, kdy a kde vás zastihne. Takže je jen moudré se na ni určitým způsobem připravit dřív, než se skutečně dostaví. Jako buddhista dále věřím, že i samotný prožitek smrti je velmi důležitý. Je to chvíle, kdy člověk může dojít k nejhlubšímu a nejužitečnějšímu poznání. Z tohoto důvodu mnoho duchovních mistrů opouští svou pozemskou existenci, tj. umírají během meditování. V takovém případě se často stává, že jejich těla nezačnou podléhat rozkladu ještě dlouho poté, co jsou již klinicky mrtví.“¹⁰

„Uvědomte si, že tělo je křehké jako hliněná nádoba, pochopte, že jevy nemají vlastní existenci a jsou jako fata morgana. Až zničíte jedovaté zbraně lpění na věcech, jež jsou přitažlivé jak květiny, dostanete se tam, kde smrt ani nezahlednete.“ (Buddha)¹¹

⁹ Polo, Marco. Milión, neboli o zvycích a poměrech ve východních krajích. Odeon, 1989. str.51

¹⁰ Gjamccho, Tändzin. Svoboda v exilu. Autobiografie 14. dalajlamy. Práh, 1992. str.191

¹¹ Dalajlama, Jeho Svatost. Rady jak umírat a žít lepší život. Argo, 2006. str.121

Smrt z pohledu Křesťanství

„Jako poslední nepřítel bude přemožena smrt.“ (První list Korintským, 15:26)¹²

Křesťanské představy o smrti jsou bezprostředně spojeny s posmrtným vykoupením. Tento motiv začala rozvíjet část židovského obyvatelstva téměř dvě stě let před příchodem Ježíše z Nazaretu, kterého někteří chápali jako nového Adama. „Jednalo se o představu, která odpovídala představě smíření, přesvědčení, že utrpení může vyvážit důsledky hříchu a napravit poničené vztahy s Bohem. Utrpení během tohoto života mohlo mít usmiřující účinek a smrt samotná, která se chápe spíše jako proces umírání než nějaká konkrétní událost, také působila jako vykoupění hříchů. Tyto představy se spojily v interpretaci Ježíšova života jakožto spásonosného utrpení : utrpení a smrt se interpretovaly jako prostředek vykoupění hříchů všech lidí, který měl jasně ukázat, že boží úmluva byla naplněna.“¹³ Prostřednictvím zmrtvýchvstání Krista tak po smrti všichni věřící lidé povstanou, aby stanuli před božím soudem a pak žili život bez konce v nebeském božím království. To je hlavní myšlenkou křesťanského evangelia, neboli radostné zprávy, obsaženého v Bibli v Novém zákoně, která zní, že Ježíš Kristus vykoupil hříchy lidí a Bůh jim je odpustil, že Bůh prostřednictvím Ducha svatého vytvořil společenství a Kristovým vzkříšením došlo k překonání smrti. Stejně vzkříšení pak během svých posledních dnů zažije každý věřící. Proto všechny křesťanské bohoslužebné úkony, oslavy, svátky a pohřební rituály odrážejí vnímání lidského života jako putování k nebeskému Otci do nebeské obce. Za nejdůležitější z rituálů můžeme považovat opakování Poslední večeře Páně. To, čím bylo přijímání pokrmu na židovský svátek Pesach (nekvašený chléb a víno), se v křesťanství stalo rituálem nazývaným mše svatá, eucharistie, svaté přijímání nebo večeře Páně. „Účastnit se eucharistie je nejoprávněnější, nejsprávnější a nejúčinnější způsob, jak se „připravit“ na smrt. Oslavujeme při ní i svou smrt a obětujeme ji den za dnem Otci, protože Kristus „zemřel za všechny, umřeli tedy všichni“. V eucharistii můžeme vysílat k Otci své „amen, ano“ k tomu, co nás čeká, ke způsobu smrti, jaký pro nás dopustí. V eucharistii píšeme závěť. Rozhodujeme se, komu odevzdáváme život, za koho zemřeme.“¹⁴

¹² Bible : Písmo svaté Starého a Nového zákona : český ekumenický překlad. Praha : Biblická společnost, 1990. 1.Korintským. str.168

¹³ Davies, Douglas. Stručné dějiny smrti. Volvox globator, 2007. str.12

¹⁴ Cantalamessa, Raniero. Sestra smrt. Karmelitánské nakladatelství, 1997. str.41

„Křesťanství smrt oslavovalo. Smrt byla důsledkem hříchu, ale hřích byl zničen čistým životem Ježíše Krista vydaným v jeho vykupitelské smrti. Zemřel, ale smrt přemohl zmrtvýchvstáním. Po ukřižování Krista se kříž stal symbolem, který v sobě zahrnuje všechny tyto navzájem se ovlivňující představy. „Vy všichni, kteří jdete kolem, postůjte a vizte, je-li bolest vaše jako bolest moje!“¹⁵ Obraz Ježíše na kříži „měl pro lid terapeutickou sílu relativizoval jejich vlastní utrpení.“¹⁶

Podle původních představ křesťanů se člověk po smrti nachází v očistci nebo v nebi s Ježíšem. Jeho tělo odpočívá a očekává „troubení soudného dne“. Významnou roli přitom hrála představa ráje, jakožto konečného cíle těch, kteří dojdou spásy. Zároveň se představy ráje uváděly v protikladu hrůzných, barvitých obrazů pekla. Katolická církev po staletí pěstovala v lidech představu pekla, aby tak upevnila křesťanská dogmata a společenské a morální hodnoty. Peklo bylo hrozbou pro hříšníky a nauka o očistci mluvila o stavu, ve kterém se duše morálně připravuje na setkání s Bohem. O svém posmrtném životě člověk rozhoduje během života na zemi. Aby člověk mohl po smrti žít v nebeském království, musí žít pokorně, skromně, v relativní chudobě, a samozřejmě veřejně přijímat svou víru.

Křesťanské pohřby

Křesťané dávají přednost pohřbívání těl svých mrtvých do hrobu v zemi, neboť v něm spatřují podobnost s „pohřbem“ Krista, ačkoliv jeho tělo bylo uloženo do hrobu vytesaného ve skále. Křesťanské hřbitovy jsou typické tím, že každý hrob je opatřen křížem, který značí místo očekávaného zmrtvýchvstání a spásy. Hrob symbolizuje hrob Kristův a mrtví, stejně jako on, znovu povstanou a ve svém novém životě dosáhnou naplnění, které dosud nepoznali. „Nyní vidíme jako v zrcadle, jen v hádance, potom však uzhřejeme tváří v tvář. Nyní poznávám částečně, ale potom poznám plně, jako Bůh zná mne.“¹⁷

Naděje mrtvých na vzkříšení symbolizovala také pohřební formule: „...s jistou a nepochybnou nadějí ve vzkříšení“. Raniero Cantalamessa cituje ve své knize „Sestra smrt“ dílo Svatého Ambrože „O dobru, jakým je smrt“, kde se píše : „Smrt je univerzální přechod. Musíš přejít odvážně. Pak je to přechod od porušenosti k neporušenosti, od smrtelnosti

¹⁵ Bible : Písmo svaté Starého a Nového zákona : český ekumenický překlad. Praha : Biblická společnost, 1990. Pláč 1,12. str.746

¹⁶ Halík, Tomáš. Dotkni se ran. Nakladatelství Lidové noviny, 2008. str. 34

¹⁷Bible : Písmo svaté Starého a Nového zákona : český ekumenický překlad. Praha : Biblická společnost, 1990. 1.Korintským. str.166

k nesmrtelnosti, od zmatku ke klidu.¹⁸ „Smrt už není jen hrozný vychovatel, který nás učí žít, hrozba a výstraha. Stala se z ní smrt mystagogická, způsob, jak vniknout do srdce křesťanského tajemství. Umírající křesťan může říct se vší pravdivostí : „Na mém těle doplňuji to, co zbývá vytrpět do plné míry Kristovy smrti“ a : „Už neumírám já, ale umírá ve mně Kristus.“¹⁹

„Blaze chudým v duchu, neboť jejich je království nebeské. Blaze těm, kdo pláčou, neboť oni budou potěšeni. Blaze tichým, neboť oni dostanou zemi za dědictví. Blaze těm, kdo hladovějí a žízní po spravedlnosti, neboť oni budou nasyceni. Blaze milosrdným, neboť oni dojdou milosrdenství. Blaze těm, kdo mají čisté srdce, neboť oni uzří Boha. Blaze těm, kdo působí pokoj, neboť oni budou nazváni syny Božími. Blaze těm, kdo jsou pronásledováni pro spravedlnost, neboť jejich je království nebeské.“²⁰

Smrt z pohledu staroarabské a muslimské tradice

Staroarabské náboženství se lišilo od Muhammadových proroctví, zejména co se týká představ o onom světě. Představy obyvatel Mekky neznaly pojem vzkříšení a tito lidé si dokonce dělali legraci z toho, že by se jejich zpráchnivělé kosti měly jednou opět probudit k životu. Ve starých beduínských písních se stále znovu objevuje myšlenka, že smrtí všechno končí. Tato představa o definitivním konci člověka slouží jako výzva, aby si lidé nyní užívali života. Jedinou útěchou pro ně bylo vědomí, že smrt postihne všechny bez rozdílu. V představách beduínů ale stále zůstávala naděje, že zemřelý „ještě někde žije“ a má tak skutečné lidské potřeby jako například hlad a žízeň. Lidé cítili s mrtvými těsné spojení a k mrtvému tělu přikládali nejrůznější předměty, jakoby ho vybavovali na dalekou cestu. Neustále na něj mysleli a dovolávali se ho při přísaze.

Duchové zemřelých se mohli zjevovat jako ptáci, zejména sovy, a na náhrobních kamenech naříkavě pět svou píseň, nebo jako džinové sídlit na hřbitovech. Pojem dalšího života duší v podobě duchů si později islám ponechal. Říkalo se, že když zemřelého odnášejí k hrobu, pronáší slova, která slyší všichni tvorové kromě lidí. Slyší pláč svých blízkých a

¹⁸ Cantalamessa, Raniero. *Sestra smrt*. Karmelitánské nakladatelství, 1997. str.13

¹⁹ Cantalamessa, Raniero. *Sestra smrt*. Karmelitánské nakladatelství, 1997. str.13

²⁰ Bible : Písmo svaté Starého a Nového zákona : český ekumenický překlad. Praha : Biblická společnost, 1990. Mt 5 (1-10). str.14

rozumí všemu, co na něj volají. „Poté, co truchlící pozůstali odejdou, přistoupí k mrtvému dva andělé a provedou zkoušku jeho života. Jestliže dopadne nepříznivě, je ještě v hrobě potrestán.“²¹ Z předislámského uctívání mrtvých se zrodily tzv. smuteční písně, které zpívaly hlavně ženy.

Pohřbívání mrtvých

„Jakmile se rozšířila zpráva o úmrtí, nasypali příbuzní na hlavu mrtvého prach, nařikavě volali jeho jméno a připojili přání : „Nebud' daleko!“. Pokud k případu úmrtí došlo někde jinde, oznámili smrt mrtvého nařikající smuteční poslové. Pohřeb žehem nebyl stejně jako u muslimů znám, protože se považovalo za těžký hřích být po smrti spálen. Dovoleno bylo pouze spalování vonných dřev.“²² Před samotným pohřbem příbuzní tělo zemřelého omyli ve vodě, do které se přidaly listy břechťanu, sůl nebo kafr. Někdy tělo po omytí také nabalzamovali. Do pohřebního šatu nasypali koření a vonné byliny. Poté zemřelého oblékli do šatů, které nejčastěji nosil. Dbali hlavně na to, aby byla pokrytá hlava.

Dalším důležitým prvkem, který prováděly ženy, bylo ucpání všech tělesných otvorů mrtvého. Zemřelý byl poté pohřben přímo v domě nebo v jeho blízkosti. Beduíni, kteří neměli svá pevná bydliště, začali zakládat společná pohřebiště pro své příbuzné. „V Mekce pohřbívali do země, kdežto v Medíně hloubili skalní hroby.“²³ Poté, co příbuzní přinesli mrtvé tělo na márách k hrobu, jeden z nich se stoupl do hrobu společně se zemřelým, aby mu mohl položit ruku pod hlavu, což se považovalo za službu prokazovanou z lásky. Příbuzní se také často přeli, kdo tuto službu provede. Hroby byly koncipovány vždy pro jednoho člověka, neboť umístit v hrobě několik zemřelých se považovalo za nevhodné. Bylo zvykem dát mrtvému s sebou na dalekou cestu jeho oblíbené předměty. Nejčastěji to byly jeho zbraně, nádobí, jídlo. Někdy mu dali na cestu i jeho jezdecké zvíře, aby nemusel jít na onen svět pěšky. Zvíře uvázali vedle hrobu jeho pána a nechali ho tam zemřít.

Doba smutku trvala sedm dní. Truchlící ženy si trhaly šaty, drásaly si obličej a tělo, stříhaly si vlasy a bily se střevíci do krve. Také muži si zkracovali oděv a stříhali si vlasy a vousy. Vdovy nesměly nosit pestré šaty, líčit se a parfémovat.

²¹ Werner, Helmut. Islámská kniha mrtvých. Praha : Pragma, 2002. str. 15

²² Werner, Helmut. Islámská kniha mrtvých. Praha : Pragma, 2002. str. 15

²³ Werner, Helmut. Islámská kniha mrtvých. Praha : Pragma, 2002. str. 16

„Smrt vás zastihne, ať jste kdekoliv, i kdybyste se schovávali ve vysokých věžích. Bez vůle Boží nemůže nikdo zemřít, protože vůle Boží smrt předem určuje. Smrt je vstup do druhého stvoření. Není možné smrti uniknout.“²⁴ (citace z Koránu)

V Muhammadově zvěstování je poslednímu soudu věnováno hodně místa. Zbožný člověk musí v poslední soud nejen věřit, ale má se jej také bát. Jinak stejně jako nevěřící projevuje bezstarostnost a lhostejnost, což je považováno za velký hřích. Podle islámské představy je člověk bezprostředně po smrti „zkoušen“ dvěma anděly, Munkarem a Nakírem. Musí jim odpovídat na otázky, jakou má víru a jak se v životě choval. Jestliže zemřelý podá uspokojivé odpovědi, může dál odpočívat a je osvěžován vůněmi ráje. Pokud ale ze zkoumání andělů vyplyne, že byl nevěřící nebo se neřídil náboženskými příkázáními, uhodí ho andělé železnými kyji do obličeje. „Mrtvému, křičícímu strachem, stlačí tělo zemí a navíc ho budou kousat hadi a štíři.“²⁵ ..

Duše proroků a vyvolených jsou ihned vpuštěny do nebe. Duše mučedníků jsou, podle islámských představ, uchovávány v klecích zelených ptáků v nebi. Co se týče osudu duší obyčejných lidí, podle jedné představy čekají v zemi, dokud archanděl Isráfíl nezatroubí na pozoun, kterým je svolá k poslednímu soudu. Podle jiného názoru se zdržují v jednom z nebes a užívají tam určitým způsobem blaženosti. Duším nevěřících a rouhačů není ani v hrobě dopřán klid, a do nebe samozřejmě nejsou nikdy vpuštěny. Pouť těchto hříšných duší nakonec končí v podzemní propasti, kde musí spočívat v žaláři nebo ve chřtánu d'ábla Iblíse, aby předem zakusily útrapy, které je čekají po posledním soudu.

Islámské náboženství převzalo z křesťanství představu o opětovném vzkříšení těla v den posledního soudu. „Toho strašného dne se všichni lidé shromáždí na jednom místě. Nejdříve vystoupí Muhammad se svou obcí věřících a poté dřívější proroci se svými stoupenci. Archanděl Gabriel bude držet v ruce velké váhy; jedna miska náleží ráji, druhá peklu. Toho dne bude při neúplatném soudu zvážen a posouzen každý, i sebemenší čin, ať byl dobrý nebo zlý. Není možné si před soudem navzájem pomáhat – „jedna duše nemůže udělat pro druhou ani to nejmenší, neboť každá duše má dost co dělat sama se sebou.“²⁶ Protože před tímto soudem jsou si všichni rovni, nemůže se nikdo dovolávat toho, že je určen k blaženosti. Rozhodující je jediné to, zda převažují dobré nebo špatné činy. Nevěřící budou potrestáni na věky a jejich trest nikdy neskončí. Hříšní věřící budou potrestáni jen na určitou dobu.

²⁴ Werner, Helmut. Islámská kniha mrtvých. Praha : Pragma, 2002. str. 17

²⁵ Werner, Helmut. Islámská kniha mrtvých. Praha : Pragma, 2002. str. 23

²⁶ Werner, Helmut. Islámská kniha mrtvých. Praha : Pragma, 2002. str. 24

Vynesení rozsudku nad všemi lidmi může trvat okamžik nebo, podle jiných představ, až padesát tisíc let. Poté budou duše přecházet po mostě Serát, který je tenčí než vlas a ostrý jako břitva. Duše, které byly Bohu věrné, po něm rychle přejdou, a ostatní se oslněny ohněm zřítí dolů. Peklo a ráj jsou od sebe odděleny a v poloviční výšce mezi nimi uvíznou ti, u nichž byly dobré a zlé činy v rovnováze.

Muhammadovo líčení ráje a pekla

„Bohobojní budou pobývat na nádherném místě, totiž v zahradě Eden, jejíž brány jsou pro ně otevřeny. Budou se v ní moci usídlit a žádat si ovoce a nápoje všeho druhu. S nimi tam budou pobývat stejně staré hurisky sklápějící cudně oči. To vám bude slíbeno v den zúčtování. Budete trvale zásobeni. Provinilci budou pobývat na špatném místě – v pekle, kde budou hořet. Jaké je to bídné místo pobytu! Budou ochutnávat horkou vodu, páchnoucí hnis a ještě jiné nápoje podobného druhu.“²⁷ Duše bohobojných pozorují útrapy zavržených se škodolibou radostí.

Peklo má sedm pater, která spadají směrem dolů. V prvním patře, které je nejmírnější, pobývají hříšní vyznavači islámu. Druhé patro je určeno pro židy. Třetí patří křesťanům, čtvrté sabejcům, kteří stejně jako židé a křesťané vyznávají jednoho Boha. V pátém patře přebývají mágové a perští uctívači ohně. V šestém modloslužebníci. Sedmé patro je považováno za nejhrůznější a je určeno pro pokrytce všech náboženství. Pouze pobyt v pekle pro hříšné muslimy je dočasný, v ostatních patrech pekla se lidé zdržují navěky.

Ráj je místem nepopsatelných půvabů a požitků. „Jakmile zbožný překročí most Serát, získá první dojem z tohoto místa. Od „Muhammadova jezera“ k němu zavane svěží vánek a ochladí ho. Voda jezera, po jehož břehu by se kolem dokola cestovalo měsíc, je bílá jako mléko, lesklá jako stříbro a voní víc než jakákoliv vonná látka na zemi, jakou si dokážeme představit. Kolem břehu je rozestaveno tolik zlatých šálků, kolik je hvězd na nebi. Kdo se napije této vody života, nebude už mít nikdy žízeň. Odtud se lze dostat do samotného ráje. Protékají tudy překrásné řeky, vyvěrají zde prameny medu a mléka. K tomu se připojují stinné háje, leklé drahokamy, kadidlo, libé vůně, krásní chlapci a tmavooká děvčata. Podle šíitské pověsti Muhammad slíbil svému zeťovi v ráji dvanáct paláců, které jsou postaveny ze zlata a stříbra, šafránu a ambry. Půda je pokryta diamanty a rubíny. Pod čarokrásnými stromy stojí besídky a v nich sedí na smaragdových trůnech rajské panny, které jsou oblečeny do

²⁷ Werner, Helmut. Islámská kniha mrtvých. Praha : Pragma, 2002. str. 25

sedmdesáti zelených a sedmdesáti červených šatů. Šaty jsou ušity z tak jemné tkaniny, že jsou zřetelně vidět těla dívek.“²⁸

Smrt v české lidové kultuře

„Smrt člověka byla v lidové kultuře od pradávna většinou spojována s představou duše svázané s tělem, ale současně na těle nezávislé“.²⁹ Jestliže tělesnost zanikla a zůstalo jen neživé tělo, byla duše nositelkou hodnoty života a naděje spojené s pokračováním života po smrti. Smrt v lidovém myšlení byla proto chápána jako přechodový okamžik, kdy dochází k zásadní proměně lidské duše, která se tak dostává ze zajetí těla a nese odpovědnost za vykonané činy během života. Víra v trvání duše po smrti byla vlastní všem slovanským národům, její podoby byly však velmi rozmanité. Obvykle byla duše chápána jako životadárná síla, která v člověku po celý život proudí, a kterou v okamžiku smrti vydechne posledním výdechem. Odtud pocházejí nám známá rčení vypustit duši, chodit jako tělo bez duše, byla v něm malá dušička apod. Dále se setkáváme s představou duše jako dvojníka, kterého můžeme spatřit v zrcadle nebo v odrazu na hladině rybníka.

Za sídlo duše se nejčastěji považují prsa, hrud' a srdce. Proto je duše také spojována s láskou k druhým lidem, jak také naznačuje příměr „miluje ho tak, že i duši by si s ním rozdělila“. V představách lidí duše po smrti vyšla z těla člověka ústy a proměnila se v bílou holubici, havrana, krkavce, slavíka, vrabce, motýla, vosy, mouchy a podobně, v závislosti na tom, zda-li byl člověk během svého života hodný nebo zlý. Duše se však mohla usídlit v také jakémkoliv jiném zvířeti, stromu, rostlině nebo hvězdě. Z tohoto důvodu se k zemřelým nesměla přiblížit žádná domácí zvířata a dřevorubci museli strom určený k pokácení nejprve požádat za odpuštění. Tuto tematiku můžeme hojně pozorovat v lidových písních a básních. O oddělení duše od těla se usilovalo bezprostředně po smrti. Zastával se názor, čím dřív bude tělo zničeno, tím dřív bude duše svobodná. Nejrychlejším způsobem bylo spálení těla, kdy oheň byl zároveň očistou pro duši. Do rakví se nevkládaly předměty znesnadňující rozložení těla, například peří, kožené oblečení včetně bot, kovové doplňky a šperky. Odtržení duše od těla se zajišťovalo ještě symbolickými úkony, například hozením první hroudy hlíny do

²⁸ Werner, Helmut. Islámská kniha mrtvých. Praha : Pragma, 2002. str. 27

²⁹ Navrátilová, Alexandra. Narození a smrt v české lidové kultuře. Vyšehrad, 2004. str. 145

hrobu nejbližším příbuzným, pokropení svěcenou vodou, proslov kněze, který duši poručí, aby se odebrala k věčnému životu.

Představy o posmrtném životě

Záznamy o představách posmrtného života duše nacházíme v Dalimilově kronice a staročeské Alexandreidě. Uvádí se zde pojem navú (navúe) a ráj (indický kořen raj, což znamená bohatství nadbytek). Navú (řecky naus, latinsky navis) znamená loď. V představách starých Slovanů ležel svět zemřelých za vodou a duše jsou tam převáženy převozníkem (paralela s řecko-římskou kulturou, ve které převozník Charon převáží zemřelé na druhý břeh). Zvyk vkládat do ruky nebo úst mrtvého minci, kterou bude zemřelý potřebovat k zaplacení převozu, se u nás udržela do 19. století. Ráj splynul po přijetí křesťanství s církevním nebem. Představy ráje byly opět různé. Někteří si ho představovali jako krásnou zelenou zahradu, jiní jako louku s květinami na kopci nebo vysoké hoře. Pro všechny bylo nebe blaženým místem, kde byl klid, bez pozemských starostí, hojnost jídla a pití, všudypřítomnost andělů a příbuzných, kteří zemřelého očekávali. To všechno čekalo po smrti na člověka, který se během života nedopustil žádných hříchů.

V opačném případě se duše zemřelého odebrala do pekla, kde musela postoupit očistec. Představy pekla se stejně jako představy ráje velmi lišily. Peklo mohlo mít podobu šedivé místnosti bez přístupu denního světla, hlubokého úvozu, lesa, místa někde pod zemí, kde hoří očištcový oheň, v němž se duše očišťují fyzickým utrpením. „Obrazy pekla a posmrtných trestů byly v lidové představivosti názornější na barvitější než představy o nebi. Peklo bylo místem plným hořící smůly a síry, sídlem zlých duchů, místem věčného zatracení, z něhož není vysvobození ani návratu. Propadli mu ti největší hříšníci – opilci, zloději, podvodníci a surovci, kteří tu prožívali ta nejhorší muka, smažili se v kotli, pod kterými zatápěli zlí ďáblí. Slunce tam nesvítí, je tam horko i zima a neustále fičí vítr. Nešťastné duše tam ustavičně pálí zvláštní oheň, který není vidět, ale nikdo mu neuteče. Lidé tam nají velké trápení, zlí, nečistí ďáblové je drásají a olizují jazykem, nadávají jim a vyčítají jejich hříchy“.³⁰ Velký podíl na utváření těchto představ měla středověká duchovní literatura a kázání kněží, kteří tímto udržovali mezi lidmi křesťanskou oddanost. Pekelné scény se staly také oblíbeným tématem divadelních her, které se konaly na veřejných prostranstvích.

³⁰ Navrátilová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad, 2004. str. 163

Lidé středověku zaujímali otevřený a vyrovnaný postoj ke smrti jako k nevyhnutelné a přirozené součásti života. Smrt byla všudypřítomná, bezvýjimečná a spravedlivá. Rušila všechny rozdíly mezi lidmi. Lidé se s ní setkávali v každodenním životě v důsledku válek, hladomoru, požárů, povodní, morových, choleroých a jiných epidemií. V 17. století vznikaly v některých místech samostatné morové nebo cholerové hřbitovy, většinou však byli lidé na vesnicích i ve městech nuceni vyrovnávat se s pohledem do otevřených hrobů s lidskými ostatky, často nedůstojně poházenými.

Křesťanské náboženství pojímalo smrt v kontextu trestu za prvotní hřích, víry ve spasení a věčný život, anebo v zatracení, peklo, utrpení a posmrtné odplaty. „Všechny přírodní úkazy, války a pohromy byly interpretovány jako Boží trest, jako příznak blížícího se úpadku světa a předzvěst jeho konce“.³¹ Křesťanská víra byla bránou na onen svět a začátkem autentické existence. Důležité bylo umožnit umírajícímu křesťanskou smrt založenou na kanonizovaných rituálech – poslední pomazání (zaopatření), požehnání, loučení a poslední pořízení. Skonat bez zaopatření bylo mezi věřícími pokládáno za nešťastné, neboť byli přesvědčeni, že je předpokladem nabytí Boží milosti a spasení duše.

Zobrazování a personifikace smrti

Všem Slovanům byla vlastní představa smrti jako ženské bytosti, zahalené v bílém oděvu nebo plachtě. Té odpovídaly také názvy pro smrt – Smrtka, kmotříčka Smrt, Kosatá, Zubatá. Na tuto představu navazovaly od středověku představy další, v nichž smrt vystupovala jako kostlivec s mečem, kosou, srpem, hráběmi, pilou nebo s přesýpacími hodinami, jako apokalyptický jezdec, jako střelec-lovec. „V Čechách věřili, že smrt přichází v podobě bílé paní pod okna domu, kde leží nemocný, a ptá se, jsou-li všichni doma. Když řeknou, že ano, smrt jim poví, zda se nemocný uzdraví, nebo zemře. Ale řeknou-li, že ne, smrt odpoví, že nemá kdy čekat, a nemocný zemře. Na Humpolecku se vyprávělo, že když vejde do světnice žena, která nic nemluví ani nepozdraví a mlčky sedne ke stolu, na němž je špičatý nůž a chléb, že je to smrt přistrojená za ženu a ohlašuje, že někdo z rodiny zemře. K obecně rozšířené tradici patřila představa, že zjeví-li se smrt nemocnému v nohách, má naději se uzdravit, když stojí uprostřed postele, má dlouho stonat a posléze na nemoc zemřít, a pokud stojí u hlavy, má zemřít již brzy.“³² V lidových písních a literatuře se často vyskytuje motiv

³¹ Navrátilová, Alexandra. Narození a smrt v české lidové kultuře. Vyšehrad, 2004. str. 169

³² Navrátilová, Alexandra. Narození a smrt v české lidové kultuře. Vyšehrad, 2004. str. 173

dialogu člověka se smrtí. Příkladem je pohádka s názvem Smrt kmotřička, kde se vypráví o chudásovi, který hledá kmotra pro své dítě, který má být tím nejspravedlivějším na světě. Protože tuto podmínku nemůže splnit žádný člověk, ani svatý, ani samotný Bůh, přijme za kmotra Smrt. Ta jej obdaří schopností uzdravovat všechny nemocné. Tuto schopnost nesmí ale použít v momentě, kdy bude Smrt stát nemocnému u hlavy. Chudás léčením velmi zbohatne ale dostane se také do situace, kdy je donucen smrt přelstít tím, že otočí postel s nemocným nohama ke Smrti. Smrt je porušením smlouvy velmi rozhořčena a zavede hlavního hrdinu do podzemní říše, kde je zhasnuta jeho svíce. Hrdina dostane ještě jednu šanci, ale opět úmluvu nedodrží a nakonec smrti podlehne. Smrt zde vystupuje jako spravedlivější než Bůh, neboť narozdíl od něj dokáže zrušit všechny sociální rozdíly. „Ve smrti jsou si všichni rovni.“³³

Naši předkové hovořili o smrti často a otevřeně. Považovali ji za součást života. Očekávali ji smířeni s Bohem. Staří lidé si připravovali oděv do rakve, šetřili peníze na pohřeb a sdělovali svým blízkým, jakou chtějí zahrát hudbu, koho mají pozvat, jak má obřad probíhat a jak si přejí být pohřbeni.

Lidová přísloví a povídačky o smrti

Lidové pojetí smrti spatřujeme také v množství přísloví, která lidé vymýšleli, a které používáme dodnes – „už slyší andělíčky zpívat“, „smrdí krchovem“, „sedí hrobařovi na lopatě“, „má smrt na jazyku“, „klepe na nebeskou bránu“, „natáhl bačkory (brka, kamaše, perka, papuče)“, „zaklepal bačkorama“, „už je pod drnem“, „odstěhoval se na Olšany“, „je v Pánu“ (na pravdě boží, na milosti, na věčnosti)“, „už dozpíval svou písničku“, „přišla si pro něj zubatá“, „je po něm veta“, „smrt mu sáhla na tipec“, „čuchá k fialkám zespona“, „stěhuje se nohama napřed“ apod. Zemřelému se říkalo „zesnulý“ nebo „nebožtík“.

Ačkoliv žádný člověk nikdy neví den ani hodinu svého úmrtí, můžeme hluboko do minulosti sledovat snahu lidí předvídat svou smrt na základě různých znamení. V Čechách a na Moravě bylo rozšířeno vypravování o tom, proč vzal Bůh lidem vědění o smrti. „Zastihl totiž jednoho člověka, jak si dělal plot z kopřiv. Na otázku, proč staví tak chatrný plot, dotyčný odpověděl, že tak činí proto, že ví, že již nebude dlouho živ, a ti, co přijdou po něm, ať si postaví nový. Aby lidé pracovali až do poslední chvíle, aby nebyli hříšní, aby neodkládali pokání na poslední dny svého života, a aby mysleli také na své potomky, vzal

³³ České lidové přísloví

Jim Bůh vědění o smrti. V jiné verzi si kterýsi člověk kopal a hradil jámu, aby v ní měl po smrti pěkné lůžko. Na pokyn Ježíše toho nechal, šel domů a byl ještě dlouho živ.³⁴ Lidé spatřovali předzvěsti smrti v různých přírodních úkazech jako byla vichřice, hřmění, blesky, padající hvězda. Dále to mohly být různé zvuky v domácnosti, samovolné spadnutí obrazu, kříže, zrcadla, praskání podlahy a krovů. Další skupinu příznaků tvořilo chování zvířat, například vyty psa obráceného hlavou k domu, přeběhnutí černé kočky přes cestu, úzkostlivé bučení dobytka, houkání sýčka, zpěv ťuhýka, kroužení havranů, kukání kukačky, mrtvý had poblíž stavení, rytí krtka a zvláště nebezpečná byla černá slepice, která pokud ještě snesla vajíčko se dvěma žloutky, musela být okamžitě zaříznuta, protože byla považována za zjevení ďábla. Sledovaly se také různé situace, které nastaly během významných obřadů, jako byla například svatba. Pokud se ženichovi spustila při obřadu z nosu krev, do roka měl zemřít. Úmrtí zvěstovala ztráta snubního prstenu a uschnutí svatebního věnečku. Dodnes se traduje, že lidé nemají uzavírat manželství v květnu, neboť „svatba v máji volá na máry“. V období Vánoc se smrt věštila z rozkrojeného jablka, z vylousknutého ořechu, pouštěním skořápky se svíčkou po vodní hladině, prostřednictvím symbolů vzniklých litím olova (rakev, lopata). Od štědrovečerní večeře směla vstávat pouze hospodyně, kdo vstal nebo seděl zády ke dveřím, do roka zemřel. U stolu nesměl být lichý počet osob, proto se ke stolu zvali i kolemjdoucí tuláci a žebráci.

Poslední vůle

Poslední pořízení, nazývané také kšaft (závěť, testament, poslední vůle, pořádky, dispozice), sepisoval člověk většinou bezprostředně před svou smrtí. Umírající rozděloval svůj majetek spravedlivě podle svého svědomí a zpravidla i v souladu s tím, co od něho očekávalo jeho okolí. Poslední vůle se podle zákona mohla uskutečnit ústní či písemnou formou. Psaná vlastní rukou mohla být beze svědků. Jestliže ji ale psala jiná osoba, musela být podepsána nejméně třemi svědky, z nichž dva měli být přítomni současně. Rušit nebo nedodržet poslední přání rodičů bylo mezi dětmi nepřípustné, neboť bylo považováno za hřích. Jako svědkové bývali k sepisování závěti přizváni dva sousedé, kteří byli považováni za spravedlivé občany. Mezi svědky byli zpravidla také úřední osoby, tady představení obce (rychtář s konšelem). Pokud neuměli psát, byl pozván také vesnický učitel, ve městech písař. Bývalo zvykem, že při sepisování poslední vůle opustili dědici místnost. Poté rychtář závěť zapečetil a vzal do úschovy. Za několik dní rodinu opět navštívil a v přítomnosti svědků

³⁴ Navrátilová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad, 2004. str. 180

pozůstalým přečetl. Součástí testamentu bylo také určení náležitostí k pohřbení. Na pomník, kříž a bohoslužbu zde byla většinou stanovena konkrétní peněžitá částka, která obvykle odpovídala sumě za prodej krávy, včelího medu, obilí apod. Někdy si umírající stanovil i kde chce být pohřben, co chce mít na sobě, jakou chce mít rakev, jaké mu mají pozvat muzikanty, a které písně mají zahrát. Někdy se také v závětech zámožných měšťanů objevují odkazy k dobročinným účelům, například chudobincům, špitálům, sirotkům. Testamenty z různých dob a různých prostředí dokládají, jak silné bylo v lidové tradici přesvědčení o povinnosti pozůstalých splnit poslední vůli umírajícího a v náležité úctě uchovat vzpomínku na pozitivní momenty jeho života. „Poslední pořízení bylo v právním vědomí lidu vnímáno nejen jako všeobecně dodržovaný úzus, ale i jako součást formálně právního rámce uspořádání majetkových a mezilidských vztahů. Porušení norem obyčejového práva, založeného na autoritě testamentu a posledních slov umírajícího, vedlo vždy k vážným důsledkům pro viníky. Charakteristické bylo přitom prolnutí magicko-náboženských představ do právního vědomí lidových vrstev. Řešení viny se přenášelo do sféry záhrobního života.“³⁵

Oznamování smrti

Oznamování smrti člověka všem členům společenství bylo všeobecně povinné. Úmrtí se oznamovalo vyzváněním kostelních zvonů, jimž byla připisována magická síla, která zapuzovala zlé mocnosti hlukem. Některé zvony na sobě nesly latinský nápis *Vox mea terror sit daemonorum* (Hlas můj nechť je postrachem démonů). Kromě úmrtí se zvoněním oznamovaly také trhy, požáry, začátky bohoslužeb, mobilizace k obraně apod. Způsob vyzvánění mrtvému byl různý. Mužům se obvykle zvonilo třikrát, ženám dvakrát a dětem jednou. Hlasu zvonů byl také mezi lidmi připisován různý smysl, určený rytmem a délkou zvonění. Hlas zvonu lidem připomínal například „už umřel, už umřel,“ nebo „už ho nesou, už ho víckrát neponesou“, „do nebe andělům, do nebe andělům“, „šup tam s ním, šup tam s ním“. Bohatým se vyzvánělo „pole, role, luka, dům“, „umřel nám bohatý, zanechal dukáty“. Naopak chudým zase „nemá nic, nemá nic“, „měl hadry, luntý“. Obvykle platilo, že čím delší bylo zvonění, tím větší byla pocta, prokazovaná zemřelému. „Smrt hospodáře a hospodyně se oznamovala také všemu domácímu zvířectvu (včelám, kravám, drůbeži, koňům), aby dlouho netesknilo, a také ovocným stromům, aby neuschly.“³⁶ „Bývalo zvykem,

³⁵ Navrátilová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad, 2004. str. 201

³⁶ Navrátilová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad, 2004. str. 207

že najatý člověk obcházel všechny domy ve vsi, aby oznámil úmrtí. Tuto službu často přebírala nějaká chudá žena a dostávala za ni peněžitou odměnu.³⁷ Tištěná smuteční oznámení začala na venkov pronikat z města až po roce 1880.

Příprava zemřelého do rakve a pohřeb

K prvořadým povinnostem pozůstalých patřilo postarat se o omytí zemřelého a jeho upravení do rakve. Toho se ujímala nejčastěji některá starší žena z rodiny nebo najatá osoba. Nebožtíkovi zatlačila oči, to proto, aby si nevyhlédl někoho z rodiny. Pokud oči zatlačit nešly, pokládal se na ně peníz nebo střep. Dále podvázala zemřelému bradu šátkem, který se nazýval podbradek mrtvého, aby zemřelý někoho z rodiny „nezhltl“ s sebou. Tomuto šátku byla v lidové tradici připisována kouzelná moc a lidé si ho po pohřbu často schovávali pro štěstí. Někdy vkládali pod bradu místo šátku Bibli. Nakonec nebožtíka omyla, učesala a případně i oholila. „Bylo zvykem, že se při tom žena modlila Zdravas Maria a Anděl Páně. Pokud by tak neučinila, musel by se mrtvý ve výroční den své smrti na hřbitově po celý den modlit.“³⁸ Voda, kterou byl zemřelý omyt se nazývala mrtvá a vylévali jí pod okap, k plotu, nebo na nějaké místo, kde nikdo nechodil a použitou nádobu rozbili. Činili tak, protože věřili, že posmrtná nečistota, smytá z člověka, má čarovnou moc a patří k prostředkům čarodějnic. Také hřeben, ručník i mýdlo a další věci, kterými byl mrtvý upravován, spálili nebo zakopali do hnoje, protože mohli údajně živým přinášet neštěstí. Po tělesné očištění nebožtíka oblékli do svátečních šatů, které musely být lněné a bílé barvy, která byla až do poloviny 19. století považována za smuteční barvu. Šaty musely být z nového, nenošeného plátna, protože člověk pochovaný v obnošené košili by se mohl stát upírem. Muže oblékali do bílých spodků a košile. Ženám dávali bílou košili, dlouhou až na paty, bílou sukni, rukávce, zástěru a bílé ponožky nebo punčochy. Hlavu, která nesměla zůstat nezakrytá, ovazovali bílým šátkem nebo svatebním čepcem. Zemřelé děti byly oblékány do křticích košilek. Boty se mrtvým do rakve nedávaly, aby v nich nemuseli obcházet svět a strašit, dokud by je neroztrhali. Představa o vhodném oblečení do rakve se postupně měnila. Později se nebožtíci strojili do svých svatebních šatů, svátečních krojů nebo obleků černé barvy. Když mrtvého oblékli, položili do rakve, ruce složili na prsa a vložili do nich svatý obrázek. Před pohřbem zůstával takto ležet doma, v otevřené rakvi, v místnosti, kde se netopilo, kam mohli přijít sousedé

³⁷ Navrátilová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad, 2004. str. 207

³⁸ Navrátilová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad, 2004. str. 208

rozloučit se, pomodlit a zazpívat nábožné písně. Nad mrtvým musel také v noci někdo bdít, aby ho strážil.

Co se rakve týká, byla obvykle dřevěná. „Od 11. století se u nás začínají objevovat rakve spojené hřebíky a kováním. Rozšíření rakví souviselo s křesťanským pohřbíváním do země a s představou o potřebě zachovat tělesné pozůstatky zemřelého pro život v záhrobí. Panovníky, církevní hodnostáře a jiné privilegované osoby ukládali do sarkofágů, uzavřených rakví z trvanlivého materiálu (kámen, olovo, cín), zdobených kultovní symbolikou nebo podobiznou zemřelého.³⁹ Do 16. století byla těla prostých lidí pochovávána bez rakví. Rakev byla zhotovována na míru. Měla tvar čtyřbokého nebo šestibokého hranolu. Podle finančních možností rodiny byla opracovaná, nebo neopracovaná, případně lakovaná malovaná květy nebo věnci. Na konci 19. století převládaly již rakve černé. Děti a mladí lidé měli rakev bílou, stříbrnou, modrou nebo zelenou. Na víko se dával příkrov, u katolíků opatřený křížem nebo podobiznou Krista. K přenášení rakve na hřbitov se používala dřevěná nosítka, nazývaná máry, někde také nosidla nebo nury. V horských oblastech Šumavy a Krkonoš musel nebožtík, pokud zemřel v zimě, čekat v kapliče u hřbitova dokud nerozmrzne zem. V takovém případě byl položen na umrlčí prkno, které bylo různě zdobeno a později vystaveno u kostela nebo na hřbitově.

Průběh pohřebního obřadu měl základní strukturu, která se lišila jen v drobnostech. „Z domu byl zemřelý dopraven do kostela na zádušní mši a odtud na hřbitov. Po vykonané pobožnosti byla rakev spuštěna do hrobu, někdo z rodiny poděkoval účastníkům za doprovod a pozval je na pohoštění do hostince, bližší rodinu do domu.“⁴⁰ „Uspořádání pohřebního průvodu mělo v městečkách i na vesnici jednotnou, tradicí ustálenou podobu. V předu nesl ministrant kříž (symbol poslání člověka, obětavosti, lásky, vzkříšení a vykoupení). Za ním šly děti, tradicí vnímané ve smyslu nevinnosti a naděje, dále muži a hudba. Teprve potom šel kněz se zpěváky, nosiči rakve, rodina a příbuzní, ženy a nakonec účastníci průvodu. Toto pořadí bylo v podstatě zachováno i u občanských pohřbů. V čele však byl nesen místo kříže červený nebo jiný prapor, a namísto kněze kráčeli například zástupci organizací.“⁴¹ Účastníci nesli hořící obřadní svíce, které symbolizovaly boží světlo a chránily před zlými duchy. Do obřadního průvodu byly zvány také profesionální plačky, které za mzdu hlasitě truchlily pro zemřelého, a tím dodávaly obřadu patřičnou prestiž. Čím víc byl zesnulý oplakáván, tím byl váženější. Po příchodu na hřbitov se průvod shromáždil u vyhloubené hrobové jámy, kterou

³⁹ Navrátilová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad, 2004. str. 222

⁴⁰ Navrátilová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad, 2004. str. 229

⁴¹ Navrátilová, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad, 2004. str. 230

kněz vykropil a do níž byla rakev spuštěna. Poté následoval proslov nad hrobem (u katolických pohřbů), zpívání žalmů (u evangelických pohřbů) nebo kapela hrála pohřební písně. Obřad končil vhozením hroudy hlíny do hrobu. Házení zahajoval kněz se slovy prach jsi a v prach se obrátíš a po něm se vystřídali všichni účastníci. Před odchodem ze hřbitova někdo z příbuzných přítomným poděkoval za účast na pohřbu.

„Účast na pohřbu měla odstupňovanou motivaci, v níž lze sledovat mnohvrstevnatost vztahů, které vytvářely svět zemřelého za jeho života – jeho roli v rodině, v příbuzenských a přátelských vztazích, sociální status, příslušnost k církvi, cechu a spolkům, morální a společenský kredit. Pohřeb byl a je dosud příležitostí k setkání příbuzných a známých. Nepřijít na pohřeb příbuznému se dodnes pokládá, zvláště na venkově, za velké provinění.“⁴²

„Domácí oltářičky“ aneb vztahování se k zemřelým ve městě a na vesnici

„Domácí oltářičky“ neboli „soubory uspořádaných artefaktů, které se pojí k zesnulému příbuznému a mají jej připomínat. Jsou lokalizovány na místě vyhrazeném konkrétně tomuto účelu a vážou se k nim určité, často ritualizované úkony, pomocí nichž se lidé v domovech vztahují ke svým zemřelým příbuzným.“⁴³

Nejčastějším důvodem vedoucím k vytvoření „domácího oltářičku“ je potřeba připomínat si blízké zemřelé, která se často může pojit se snahou zbavit se pocitu osamělosti, a pomocí vyrovnat se s problémy, které pozůstalého trápí tím, že může k zemřelému promlouvat. Případně mohou příbuzní prostřednictvím „oltářičku“ žádat o ochranu a pomoc. Jistou roli v tomto směru zde hraje také rodinná tradice, tedy zda si rodiče či jiní příbuzní tímto způsobem připomínali své zemřelé příbuzné. Dalším možným důvodem pro vytvoření takového „oltářičku“, je potřeba existence určitého pietního místa, vzpomínky na svého blízkého, hlavně v případě, že je primární pietní místo zemřelého, jeho hrob, pro pozůstalé špatně dosažitelné (hrob se nachází v jiném městě, v jiné části velkého města, daleko od

⁴² Navrátilová, Alexandra. Narození a smrt v české lidové kultuře. Vyšehrad, 2004. str. 234

⁴³ Heřmanský, Martin. Domácí oltářičky. Lidé města : 12, 2003. str. 43

bydliště pozůstalého, v důsledku rozprášení zesnulého žádný hrob neexistuje, apod.). Obzvláště pro starší občany, bydlící ve velkých městech, je návštěva hřbitova obvykle velmi náročná na dopravu, a proto si jako zástupný symbol vytvoří „oltářiček“ doma. Například zapálení svíčky u fotky zemřelého supluje návštěvu hrobu. Ve většině případů nevede k vytvoření pietního místa doma pouze jeden důvod, ale jedná se o kombinaci více důvodů.

Příbuzní zemřelých si vzpomínkové předměty umisťují obvykle v místnostech, kde se vyskytují nejčastěji. Může to obývací pokoj, ale také např. obytná kuchyně. Společným důvodem, který vede pro umístění „oltářičku“ do těchto míst, je fakt, že dotyčné osoby chtějí být svým zemřelým na blízku, chtějí je mít pořád na očích a stále si je připomínat. Druhým místem, kde je možné tato pietní místa nalézt, je ložnice, místo kde se přespává, které není běžně přístupné ostatním lidem. Pozůstalý chce mít zesnulého nablízku když spí, nebo toto pietní místo považuje za niternou záležitost, kterou nechce vystavovat před ostatními lidmi.

Posledním, nejméně běžným místem, kde je možné „domácí oltářičky“ nalézt, zaznamenaných pouze ve venkovském prostředí, je místnost sváteční, tedy taková místnost, která neslouží jako běžně obytná. Vystavením „oltářičku“ do sváteční, málo navštěvované místnosti chtějí pozůstalí zemřelého uctít, ukázat, jak si ho váží a vyjádřit, že ho spojují se slavnostní atmosférou. Jiným důvodem může být fakt, že se dotyčný ještě nevyrovnal se smrtí blízké osoby, a proto ji nechce mít pořád „na očích“, neboť ho to psychicky vyčerpává. Ve městech se tento jev nevyskytuje také proto, že velikost bytu majiteli obvykle neumožňuje vyhradit celý jeden pokoj pro umístění „oltářičku“.

Také poloha a podoba „oltářičku“ v místnosti je variabilní. Zde hraje roli estetické cítění pozůstalého a také rodinná tradice, v níž vyrůstal. „Oltářiček“ je obvykle umístěn tak, aby byl volně přístupný, tj. na knihovně, peřináku, sekretáři, policiče, apod. Nebo může být také uzavřený v obytné stěně nebo ve skleněné vitrině s keramikou či jídelním sklem. Posledním typem pietního místa jsou zasklené fotografie zavěšené na zdi. Co se podoby týká, základním komponentem každého „domácího oltářičku“ je fotografie zemřelého (manžel/ka, rodiče pozůstalého, popř. další příbuzní), na které se zobrazený tváří klidně, spokojeně, často se usmívá a z fotografie vyzařuje pokojná atmosféra. Některé fotografie pocházejí z doby blízké úmrtí, jiné zobrazují zemřelého v mladším věku. Kromě fotografií tvoří součást „oltářičku“ také jiné předměty, např. květiny (řezané, v květináči, sušené i umělé), svíčky, olejové lampičky, keramické lampičky různých podob, věnečky s nápisem „vzpomínáme“ nebo s černou páskou. Někdy se v blízkosti fotografií zemřelého vyskytují také fotografie žijících příbuzných (dětí, vnoučat, pravnoučat). Ačkoliv umístění fotografií zesnulých a živých vedle sebe může vypadat na první pohled divně a nepřirozeně, pro pozůstalého plní

stejnou funkci – připomínají osoby, ke kterým má citový vztah, a které si chce neustále připomínat. Do prostoru „oltářičků“ může zasahovat také nespočet věcí, které do něj významově nepatří, ani nemají se zemřelým žádnou spojitost, např. knihy, vázy, sklenice, keramika, čajové soupravy, apod.

S „domácím oltářičkem“ se také pojí určité, často ritualizované, úkony. V této souvislosti se objevuje zapalování svíček, lampiček, vystavování květin a hovoření k zemřelým. Někteří tyto úkony provádějí pouze ve svátky, někteří kdykoliv si vzpomenu, jiní je neprovádějí vůbec. Nejpočetnější skupinu tvoří ti, kteří tyto úkony provádějí ve svátek, který se pojí se zesnulým, tj. výročí narozenin, jmenin, výročí úmrtí, na Štědrý den, na Dušičky). Tento způsob vztahování se k zemřelým také souvisí s osobní situací člověka, tj. zda-li žije sám, zda-li ho někdo navštěvuje, zda-li žije aktivním životem, má-li přátele, další příbuzné, zájmy a koníčky, apod.).

Vytvoření „domácího oltářičku“ má pro pozůstalé také jinou významnou funkci, mohou jeho prostřednictvím se zemřelým komunikovat. K promlouvání k fotografiím dochází spontánně, bez vázanosti na nějaké svátky. Pozůstalí si mohou postěžovat na svoje problémy, trápení a bolesti, sdílet svoje radosti a zahnat tak pocit osamění. Tím, že se z případného problému vypovídají, se tak pro ně stane snesitelnějším. V některých případech pozůstalí zemřelým, prostřednictvím fotografií, vyčítají, že je opustili. Všechny tyto úkony činí s vírou, že je jejich blízcí slyší, a to jim umožňuje cítit se méně osaměle.

Pozn. V tomto textu jsem vycházela z výzkumu Martina Heřmanského, jehož výsledky byly publikovány pod stejným názvem v časopisu Lidé města 12/2003.

Fenomén smrti a současnost

„Každý život jednou dospěje ke smrti, smrt je cílem života. Žijeme, abychom zemřeli. Život obsahuje smrt a naopak, vzájemně se ovlivňují. Jestliže pouze to, co je živé, může zemřít, pak jen to, co může, zemřít je skutečně živé. Jestliže jsme smrt vyřadili z našeho života, vyřadili jsme tím i život sám.“⁴⁴

⁴⁴ Nevřala, Jan. Sociální antropologie pro studenty sociální práce. Ostrava, 2007. str.103

Smrt jako pojem

Smrt je individuální zánik organismu, tedy také člověka. Je nutné si smrt připomínat, uvědomovat si, že ten to život nebude trvat věčně. Každá živá bytost se okamžikem narození stále přibližuje své smrti. Geneze smrti je podmíněna životem a život je umožňován smrtí. „Biologové mluví o „programu života“, který je střídán smrtí, anebo o „programu smrti“, k jehož spuštění dojde poté, kdy byl vyčerpán program života. Na bázi genetického programování vznikl i pojem „smrtné hodiny“.“⁴⁵ Pokud si nejsme vědomi smrti, nepovede se nám využít možností, které nám skýtá ten jedinečný lidský život, který jsme získali.

Uvažování o smrti by v člověku nemělo vyvolávat strach, ale mělo by ho vést k tomu, aby si vážil drahocenného času života, který mu zbývá. Pokud člověk přijme fakt, že smrt je součástí života, potom jí ve chvíli, kdy skutečně přijde, bude čelit snadněji.

V minulosti lidé nejčastěji umírali tzv. přirozenou smrtí neboli sešlostí věkem. V současnosti je zpravidla smrt konečným stadiem nemoci. Až na výjimky k ní dochází v nemocnici nebo v jiné instituci. Někdy bývá tato smrt označována jako „smrt lékařská“. Smrt přichází k živým bytostem náhlým nebo pomalým způsobem. Náhlá smrt je často spojována se smrtí tragickou, následkem nějakého úrazu, nehody nebo náhlého selhání životních funkcí. Nejhorší na tomto druhu smrti je fakt, že vždy způsobí šok zcela nepřipraveným příbuzným a přátelům zemřelého. Pomalá smrt se v určitém, relativně dlouhém čase ohlašuje prostřednictvím nejrůznějších obtíží. Ani očekávaná smrt není však zárukou připravenosti. Příbuzní umírajícího nezřídka prožívají jeho smrt jako skutečnost, které nemohou uvěřit. „V současné době by většina lidí dala přednost náhlé neboli rychlé smrti. Ve středověku, jak dokládá ars moriendi (umění umírat), vládl názor zcela opačný. Za nejhorší byla považovaná smrt náhlá a nepředvídaná a před ní měl ochránit člověka sám Bůh.“⁴⁶

⁴⁵ Haškovcová, Helena. *Thanatologie : Nauka o umírání a smrti*. Galén, 2000. str. 75

⁴⁶ Haškovcová, Helena. *Thanatologie : Nauka o umírání a smrti*. Galén, 2000. str. 76

Smrt a pohřební rituály

Příchod smrti je na celém světě předmětem rituálu. „Neexistuje jediná lidská společnost, která by jednoduše tělo vyhodila jako kus rozkládající se buněčné hmoty.“⁴⁷ Způsobů nakládání s mrtvým tělem je mnoho a liší se podle zvyklostí dané společnosti. Nejběžnějším zvykem je pohřbívání do země a kremace těla, i když se tyto dva způsoby často liší místem obřadu, polohou těla, ozdobením, přípravou a oblékáním těla, dobou pohřbu a rituály, které obřad provázejí. Jako další a specifitější pohřební zvyky bych mohla uvést například umístění těla na dřevěnou plošinu do koruny stromů (prérijní indiáni), do dutých kmenů stromů (západoafrické kmeny), poskytnutí těla dravým ptákům a zvěři (buddhisté a australští Aboriginové), mumifikace (buddhisté a staří Egyptané) nebo odevzdání mrtvého těla vodě, řece (buddhisté).

V naší kultuře si pod slovem „pohřbívání“ nejčastěji představíme ukládání mrtvého těla do hrobu, které je doprovázeno souhrnem společenských, případně náboženských úkonů. Tento fakt vyplývá z toho, že se po staletí u nás praktikoval církevní pohřeb do země, což souviselo s vírou v posmrtný život. Církevní forma pohřbu se skládala z těchto fází – oznámení úmrtí zvonem, návštěva členů sboru u pozůstalých spojená s projevem soustrastí a dohodou o průběhu obřadu, oznámení pohřbu smutečními oznámeními, rozloučení se zemřelým v kostele nebo v obřadní síni, smuteční průvod na hřbitov, rozloučení nad hrobem a smuteční hostina.

Smyslem všech pohřebních obřadů bylo nejen doprovázet ducha zemřelého na onen svět a tam mu zajistit klid a blaženost, ale také pomoci pozůstalým v přirozeném procesu zármutku. Pohřeb byl příležitostí k uvolnění pocitů lítosti, k setkání všech členů rodiny a přátel, kteří se navzájem utěšují a podporují ve chvíli, kdy to potřebují. Seskupení truchlících také znovu navozuje vzájemné sociální vztahy a pomáhá pozůstalým v uvědomění, že život může nadále pokračovat.

V moderní společnosti je nejčastějším způsobem pohřbu kremace (zpopelnění), která se provádí žhavým vzduchem. Popel zemřelého se pak předává příbuzným ve speciální schránce (urně), kteří rozhodnou o jejím způsobu uložení. Někdy pozůstalí nechají popel

⁴⁷ Murphy, F., Robert. Úvod do kulturní a sociální antropologie. Slon, 2004. str. 190

rozprašit (rozptýlit) na nějakém místě. Významnou roli zde vždy hraje poslední přání zemřelého.

První evropské krematorium bylo postaveno v Miláně v roce 1876. Kremace postupně nabírala na významu, až se nakonec stala běžným a společensky akceptovaným způsobem pohřbu, i přesto, že římskokatolická církev striktně lpěla na tradiční formě církevního pohřbu s následným uložením do země. U nás byla kremace povolena zákonem v roce 1919 s významným přispěním „Spolku přátel žehu“. Až do roku 1968, kdy římskokatolická církev uznala kremaci jako alternativu tradičního církevního pohřbu, mohlo být zpopelnění provedeno jen na základě žádosti zemřelého. V některých evropských zemích (Polsko) je kremace odmítána dodnes. Moderní společnost se kremaci přiklání z mnoha důvodů, jednak z prostorových, hygienických a ekonomických důvodů, ale také v důsledku odklonu od křesťanských hodnot a víry v Boha.

Obřad v krematoriu začíná oznámením pohřbu prostřednictvím parte, rozloučení se zemřelým u rakve v předsálí obřadní síně, které se ale praktikuje jen velmi vzácně, následuje rozloučení ve smuteční síni doprovázené proslovem a hudbou a ukončení obřadu pádem opony. Obvykle pak na obřad navazuje smuteční hostina.

Dalo se předpokládat, že styly pohřbívání v konzumním světě splynou s tržní ekonomikou, v níž podnikatelé využívají své tvůrčí síly, aby nejen splnili jakékoliv přání pozůstalých, ale aby také dokázali nabídnout možnosti úplně nové. Například některé společnosti nabízejí, že zpopelněné ostatky vyšlou do vesmíru, že zmrazí těla lidí, kteří podleli nevléčitelným chorobám, nebo že založí pamětní webové stránky. Každý tento pokus je příkladem toho, jak se lidé snaží stále porazit smrt. Tyto nové metody poskytují umírajícímu a jeho blízkým naději do budoucnosti na základě vědeckého a technického pokroku. V případě kryogenetiky (zmrazování těl) je tato snaha evidentní. Lidé věří, že lze zmrazit člověka, který právě zemřel a nevléčitelnou nemoc a uchovávat ho do doby, kdy bude lékařská věda schopna jeho nemoc vyléčit, a tedy následně oživit celé tělo. Dalo by se tedy říct, že víra člověka ve vědecko technické možnosti vystřídává víru v posmrtné putování duše k Bohu, jako prostředku dosažení nesmrtelnosti.

V historii byly způsoby pohřbívání velmi pestré. Pohané své zemřelé obvykle pálili na hranici a poté pochovali na libovolném místě, například v lese nebo na louce. Příbuzní zemřelého drželi u jeho hrobu několik dní stráž, zpívali, tancovali a hodovali.

Projevy žalu byly naopak velmi drastické. Truchlící ženy si trhaly šaty a drásaly si obličej. Občas byla se zemřelým upálena na hranici i jeho žena nebo nějaké zvíře. Bylo také zvykem

dát mrtvému do hrobu jídlo a pití, aby nestrádal na cestě na onen svět. Pro „staré“ Čechy byl tímto pokrmem na cestu obvykle chléb.

Smuteční doba po pohřbu trvala třicet dní. Pohanské zvyky se udržely i po nástupu křesťanství, ačkoliv vyvolávaly v křesťanské společnosti odpor a byly dokonce církví zakazovány a trestány. Slované později své zemřelé pohřbívali do mohyly a kolem dávali předměty, které měl nebožtík rád. „K počtě zemřelého se konala pohřební slavnost (tryzna), která spočívala v bojových hrách a hodech.“⁴⁸ Tyto hry se konaly na křižovatkách cest. Účastníci se zdobili škraboškami, zpívali, tančili a žertovali. Smyslem těchto her bylo dosažení klidu a smíření duší zemřelých.

Také hrob zemřelého příbuzného byl místem společného setkání a oslavou jeho památky. Lidé nosili zesnulému jídlo a pití a sami hojně a hlučně u hrobu hodovali. Slované věřili, že duše vychází z těla zemřelého v podobě holubice, kachny, slavíka, vlaštovky, nebo krkavce, pokud se člověk během života nechoval dobře. Aby duše mohla opustit mrtvého a odlétnout, otevíralo se okno. Po určité době se zase muselo zavřít, aby se duše nemohla vrátit a strašit živé.

Fakt konečnosti lidského života si lidé uvědomovali vždycky. Vlivem křesťanství lidé pohlíželi na smrt jako na významný předěl mezi krátkým a těžkým pozemským životem a věčným životem v ráji. V důsledku infekcí, zranění, válek, špatné výživy a nedostatečné lékařské péče se lidé v minulosti dožívali jen nízkého, nebo relativně nízkého věku. Vysoká byla také kojenecká a dětská úmrtnost, takže dožít se dospělosti představovalo velký úspěch. Celé generace byly srozuměny se smrtí a jednotlivci se v průběhu svého života „učili umírat“, když pozorovali smrt ve svém okolí. Smrt byla běžnou součástí života a byla viditelná. Lidé umírali nejen doma, ale také na veřejných prostranstvích, chudí, nemocní a bez pomoci. Nedostupnost lékařské pomoci zajišťovala ve většině případů velmi krátkou etapu mezi nemocí a smrtí.

Péče o umírající v minulosti

„Také představa o tom, jak vypadala v minulosti péče o umírající, bývá výrazně idealizována, a to do podoby tzv. domácího modelu umírání. O něm jako o realitě však můžeme hovořit teprve v posledních dvou stoletích. Do té doby byla péče o většinu prostých

⁴⁸ Haškovcová, Helena. Thanatologie : Nauka o umírání a smrti. Galén, 2000. str. 100

umírajících lidí laická, a často dokonce žádná.⁴⁹ V lepším případě se příbuzní snažili umírajícímu zajistit alespoň minimální materiální zázemí a zabezpečit nejdůležitější fyzické potřeby.

Smrt nepředstavovala v tehdejší společnosti tabu jako ve společnosti současné. Lidé věděli, jak se mají k umírajícímu chovat, a dokonce i umírající věděl, co se od něj očekává. Zkušenost doprovázet umírajícího se předávala z generace na generaci. Umírající člověk obvykle sám poznal, že se blíží jeho „poslední hodinka“. Obvykle následovalo svolání všech členů rodiny, se kterými se umírající rozloučil a vyslovil poslední přání. Příbuzní poté zavolali kněze. Katolický kněz přicházel k jejich domu se zvonečkem, jehož cinkot sděloval všem sousedům, že jeden ze členů obce právě umírá. Kněz provedl v domě rituál Večeře Páně, který eschatologicky předjímá království Boží. Laicky se těmto úkonům kněze říkalo „poslední pomazání“. Kněz také poskytoval psychickou pomoc rodinným příslušníkům umírajícího, kteří si zcela samozřejmě rozdělovali pečovatelské role. Každý člověk se v průběhu života opakovaně setkal s umírajícím, a následně také s mrtvým tělem. Lidé uměli dokonce předpovídat jednotlivé fáze umírání na základě fyziologických projevů umírajícího. Běžná byla schopnost obyčejných lidí provádět laické ošetrovatelské úkony. Nabízeli například umírajícímu, který už odmítal tuhou stravu, slabý polévkový vývar a později jen tekutiny. Přikrývali ho vrstvou přikrývek, protože tušili, že vysílený člověk pociťuje zimu hlavně na končetinách. Znamá pro ně byla také změna barvy kůže na loktech a kolenou. V místnosti udržovali šero, protože věděli, že je zesláblému ostré světlo nepříjemné. Když nemocný zemřel, zatlačil mu nejstarší syn oči a otevřel okno, aby duše mohla odlétnout. Poté se pozůstali pomodlili „Otče náš“, mrtvé tělo omyli, podvázali bradu a oblékli do čistého oblečení.

Péče o umírající v současnosti a zásady paliativní péče

Konfrontace se smrtí v dětství i v dospělosti bývá v dnešní společnosti vzácná. Pokud se „moderní“ člověk setká s umírajícím, obvykle v něm vyvolá panický strach a bezradnost. V obecném mínění převládá názor, že péče o umírající je určena výhradně profesionálním zdravotníkům. Obvykle je nastalá situace pro příbuzné natolik ochromující, že je pro ně velmi obtížné, a mnohdy i nemožné, aktuálně si osvojit potřebné dovednosti, i když ochota podílet se na péči o umírajícího existuje. Naše společnost vnímá nepochybně umírání a smrt

⁴⁹ Haškovcová, Helena. Thanatologie : Nauka o umírání a smrti. Galén, 2000. str. 25

člověka jako krizi, nežádoucí stav, který je velmi těžké zvládnout. Dnešní děti slýchají, že někdo zemřel, že už dál nebude žít, ale nemá to na ně valný účinek. Tato informace se podobá obecným informacím o společnosti a stává se určitým „společenským tabu“.

„V televizi a ve filmech se sice tisíckrát díváme na smrt a umírání, ale málokdo mrtvého člověka viděl na vlastní oči, natož aby se zesnulého dotkl nebo o něj pečoval. Smrt není ve školních osnovách. Ještě tak možná v biologii, ale jinak se o smrti a umírání nemluví. Místo abychom smrt považovali za normální součást života, je to pro nás nečekaná pohroma – dochází k ní, když selže medicína. Zásadně umíráme „na něco“. Úplně jako bychom klidně mohli žít dál – jen kdyby nedošlo k té nehodě či chorobě. V nekrolozích a na úmrtních listech se nemluví o tom, že se život „prostě naplnil“. V naší době znamená smrt krizovou situaci. A v krizové situaci se pochopitelně jedná zbrkle a ve spěchu. Všechno je najednou naléhavé. Protože s tím nepočítali. Rodiny mnohdy naprosto netuší, co je třeba udělat a jak vůbec začít. Obvykle nevědí, co si zesnulý přál, a už vůbec ne, jestli zanechal poslední vůli a kde ji asi tak hledat. V takových rodinách se o možnosti smrti nikdy nemluvilo. A místo posledního rituálu se tak zabýváme poslední krizí. Vůbec se nedivím, že pohřeb bývá obvykle záležitost bolestivá a vlastně trapná. Nejsme totiž připraveni.⁵⁰

„V dnešní době jsme smrt předali institucím. Osmdesát procent lidí umírá v nemocnici. Pokud náhodou umřeme někde jinde, pak zavolají záchranku a do hry vstoupí i policie, hasiči, sanitky, pohotovost, pohřební ústav, právníci, soudy, pojišťovny, účetní, hřbitovy, církve a pastoři. A ti všichni mají své předpisy a zavedené postupy. Jakmile umřeme, tak většina z nás už není v péči svých blízkých a přátel – ujmou se nás cizí lidé a instituce.“⁵¹

Tendence k přechodu k institucionální péči o umírající jsou pozorovatelné již od dob středověku. O nemocné a umírající se začínaly starat obce, šlechta a církve, které se zasloužily o rozvoj chudobinců, špitálů a domovů pro přestárlé občany. V těchto institucích bylo prioritou zajistit nemocným a umírajícím lidem základní hygienické zázemí, tj. čisté lůžko, teplo, jídlo a pití. Nemocní však byli umístováni do velkých pokojů a mnoha lůžky, mezi kterými byly jen úzké uličky, později jednoduché noční stolky. V záhlaví postelí byly černé tabule, na které se psaly osobní údaje a diagnózy pacientů. Později byly tyto tabule nahrazeny podrobnějším chorobopisem umístěným v přihrádce na straně postele.

Umírajícím, jako zvláštní skupině nemocných, nebyla věnována z hlediska odborného ošetřovatelství dlouhou dobu speciální pozornost. Ve 20. letech 20. století se začaly používat

⁵⁰ Fulghum, Robert. *Od začátku do konce : naše životní rituály*. Argo, 1995. str. 144

⁵¹ Fulghum, Robert. *Od začátku do konce : naše životní rituály*. Argo, 1995. str. 143

bílé zástěny, které měly zajistit umírajícímu klid a relativní soukromí. Také návštěvy příbuzných byly v těchto institucích přísně regulovány, což plynulo z přesvědčení, že návštěvy ruší chod oddělení. A tak v době, kdy nemocný člověk potřeboval podporu rodiny, byla mu fakticky odepřena možnost denně se s ní stýkat.

Změnu v přístupu k umírajícímu člověku přinesla až filosofie tzv. paliativní medicíny, která poskytuje ucelený systém pomoci umírajícím a jejich rodinám, které jsou do péče výrazně zapojeny. Důraz je kladen na kvalitu života, na celostní přístup k nemocnému a k jeho rodině. Nabývají na významu formy sociální, duševní a duchovní pomoci. „Podle světové zdravotnické organizace je paliativní medicína léčba a péče o nemocné, jejichž nemoc nereaguje na kurativní léčbu (neboli léčbu vedoucí k vyléčení). Nejdůležitější je léčba bolesti a dalších symptomů, stejně jako řešení psychologických, sociálních a duchovních problémů nemocných. Cílem paliativní medicíny je dosažení co nejlepší kvality života nemocných a jejich rodin.“⁵²

„Světová zdravotnická organizace definuje zásady paliativní medicíny, které zní :

- paliativní péče podporuje život a považuje umírání za normální proces;
- paliativní péče neurychluje ani neoddaluje smrt;
- paliativní péče poskytuje úlevu od bolesti a jiných svízelných symptomů;
- paliativní péče začleňuje do péče o pacienta psychické a duchovní aspekty;
- paliativní péče vytváří podpůrný systém, který pomáhá pacientům žít co nejaktivnější život až do smrti;
- paliativní péče vytváří podpůrný systém, který pomáhá rodině vyrovnat se s pacientovou nemocí a zármutkem po jeho smrti;⁵³

Nemocní rovněž nejsou povinni podstupovat léčbu, která je zbytečná, a lékaři nejsou povinni takovou léčbu zahajovat, anebo v ní pokračovat. Pokud se nemocný rozhodne pro ukončení léčby, následuje paliativní péče, případně symptomatická a posléze i terminální. Paliativní přístup důsledně respektuje potřeby umírajících, které se od nemocných s příznivou prognózou výrazně liší. Mezi jednotlivými skupinami umírajících také existují značné rozdíly, které jsou podmíněny průběhem konkrétních nemocí. Protože kurativní léčba

⁵² Haškovcová, Helena. Thanatologie : Nauka o umírání a smrti. Galén, 2000. str. 34

⁵³ Haškovcová, Helena. Thanatologie : Nauka o umírání a smrti. Galén, 2000. str. 37

je redukována, nebo úplně chybí, je paliativní péče koordinovaným programem odborných i podpůrných služeb prováděných v hospicích, stacionářích nebo v domovech umírajících. Nezbytná je promyšlená návaznost jednotlivých služeb. Vzhledem k velké potřebě psychologické, sociální a duchovní pomoci mohou o umírající pečovat i dobrovolníci. V centru pozornosti stojí také rodina, která poskytuje nemocnému především emocionální podporu, ale která na druhé straně potřebuje také účinnou pomoc. Té se jí dostává jak v průběhu hospicové péče o umírajícího, tak i po jeho smrti.

„Charta umírajících :

- Mám právo na to, aby se se mnou až do smrti zacházelo jako s lidskou bytostí
- Mám právo na naději, a nezáleží na tom, že se mění moje životní perspektiva
- Mám právo vyjádřit své pocity a emoce týkající se blízké smrti
- Mám právo podílet se na rozhodnutích týkající se péče o mě
- Mám právo na stálou zdravotnickou péči, přestože se cíl uzdravení mé nemoci mění na zachování pohodlí a kvality života
- Mám právo nezemřít opuštěn
- Mám právo být ušetřen bolesti
- Mám právo na poctivé odpovědi na své otázky
- Mám právo nebýt klamán
- Mám právo na pomoc rodiny a na pomoc pro rodinu v souvislosti s přijetím mé smrti
- Mám právo zemřít v klidu a důstojně
- Mám právo zachovat si svou individualitu a mám právo na laskavé pochopení svých rozhodnutí a názorů
- Mám právo být ošetřován pozornými, citlivými a zkušenými lidmi, kteří se pokusí porozumět mým potřebám a kteří budou prožívat zadostiučinění z toho, že mi budou pomáhat tváří v tvář smrti⁵⁴

⁵⁴ Haškovcová, Helena. Thanatologie : Nauka o umírání a smrti. Galén, 2000. str. 38

Hospic

Výraz „hospic“ pochází z angličtiny a znamená „útulek“ (útočiště). Tento termín byl používán už ve středověku pro tzv. domy odpočinku, které byly zřizovány pro unavené poutníky, kteří šli pěšky do Palestiny. Zde dostali najíst, napít a byly jim ošetřeny bolavé nohy. Zpravidla zde zůstávali několik dní. Majitelem takového zařízení byl obvykle člověk, který se vyznal nejen v pohostinství, ale také v ranhojičství. Hospice později zanikly a myšlenka na ně ožila až v polovině 18. století, kdy byla v Dublinu otevřena speciální nemocnice pro umírající. Byla nazvána „Hospic“ a poskytovala péči odpovídající principům sesterské charity. Specializovaná zařízení pro umírající se začala rozvíjet až ve 20. století. První hospic v České republice byl otevřen až v roce 1995 v Červeném Kostelci, na základě iniciativy lékařky Marie Svatošové a jejího občanského sdružení Ecce homo. Roku 1998 bylo založeno Sdružení poskytovatelů hospicové péče v České republice, jehož předsedkyní se stala Marie Šamánková.

Sdružení poskytovatelů hospicové péče si definovalo tyto cíle :

- „Připravit koncepci hospicové péče pro Českou republiku
- Vytvořit samostatnou složku – obor hospicové péče v rámci státních i nestátních zdravotnických zařízení
- Spolupracovat na podkladech pro poskytování hospicové péče, včetně standardů a zabezpečení kvality poskytované péče
- Stanovit etický kodex pro poskytování hospicové péče
- Spolupracovat na podkladech pro kvalitní přípravu a vzdělání poskytovatelů hospicové péče
- Spolupracovat s lékařskými a sesterskými odbornými a profesními organizacemi
- Spolupracovat se zahraničím v oblasti hospicové péče
- Spolupracovat s orgány státní zprávy v ČR⁵⁵

⁵⁵ Haškovcová, Helena. Thanatologie : Nauka o umírání a smrti. Galén, 2000. str. 43

Hospicová péče má tři základní formy a je organizována :

- v lůžkovém zařízení, tedy v hospici
- ve stacionáři, který je součástí hospice
- v domácím prostředí umírajícího, kde pečující rodině pomáhají kvalifikovaní pracovníci

Hospic pomáhá umírajícím a jejich příbuzným prožít obtížné chvíle života pokud možno bez bolesti, v klidu, v bezpečí a v přítomnosti svých blízkých a kvalifikovaných pracovníků.

Hospic Štrasburk

Hospicové zařízení se zpravidla skládá z poměrně malé lůžkové části, 25-30 lůžek, a ze stacionáře, jehož činnost bývá rozsáhlá a je kombinována s agenturní domácí péčí. V hospicích se obvykle nachází také vzdělávací centrum s poradnou. Během jedné z praxí, kterou jsem absolvovala v rámci studia, jsem měla možnost navštívit hospic Štrasburk, který se nachází v Praze 8, Bohnicích. Tento hospic byl uveden do provozu roku 1998 a zaměřuje se na pacienty s onkologickými chorobami. Název dostal podle zájezdního hostince, který kdysi existoval v tomto objektu. Nejstarší zmínka o tomto objektu pochází z 11. století, kdy na tomto místě existovala zemanská tvrz, kostel a budova, která sloužila pro přespaní kupeckých výprav na „Janovské stezce“. Byla poslední zastávkou před Prahou. Objekt byl rekonstruován, a protože jeho kapacita nestačila, byl dostavěn o další křídlo. Nynější hospic má 24 pokojů, z toho je 23 jednolůžkových a 1 dvoulůžkový. Všechny pokoje jsou bezbariérové a jsou vybaveny vlastním sociálním zařízením. Krom dvou pokojů mají všechny pokoje možnost přistýlky pro přespaní rodiny nebo přátel, kteří mohou být přítomni po celou dobu hospitalizace umírajícího, nebo pouze v dny, které si vyberou. Dále je k dispozici 7 lůžek v hostinských pokojích. Součástí hospicového komplexu je také menší kaple. Hospic je akreditovaným pracovištěm pro LF UK. Hospic spolupracuje s pražskými fakultními nemocnicemi a sociálními a zdravotními odbory úřadů městských částí hl. m. Prahy, včetně téhož odboru Magistrátu hl. m. Prahy. Poskytuje služby občanům hl. m. Prahy a Středočeského kraje. Prostředí hospice je příjemné a interiér připomíná spíše domov než

nemocnici. Běžný denní hospicový režim se výrazně liší od nemocničního a je zcela přizpůsoben potřebám obyvatelů. Pacienti vstávají a uléhají ke spánku, kdy sami chtějí. Dokud je to v pacientových silách, každé ráno se oblékne do civilních šatů a zapojuje se do života v hospici. Také denní hygiena a stravovací režim je plně individualizovaný, pacient se stravuje a provádí osobní hygienu v hodinu, kterou si sám zvolí. Každý hospitalizovaný člověk má navíc osobní sestru nebo ošetřovatelku. Každá pokoj je vybaven telefonem, televizí, elektricky nastavitelným lůžkem a vlastním sociálním zařízením. Nemocný si s sebou může přinést i vlastní drobné předměty nebo kousky nábytku (vlastní povlečení, křeslo,...). Dovoleno je v pokojích také kouřit, pokud si to pacient přeje. V maximální míře je respektována osobnost pacienta, jeho soukromí, přání a potřeby. Pro všechny nemocné je k dispozici terasa a zahrádka, která umožňuje pobyt na čerstvém vzduchu. Návštěvy příbuzných jsou povoleny každý den v roce, v jakoukoliv denní i noční hodinu. Je také možná trvalá přítomnost jednoho příbuzného. Rodina se může a nemusí podílet na péči o umírajícího, ale už samotná fyzická přítomnost členů rodiny je velkou psychickou podporou pro umírajícího.

Personální obsazení hospice je obdobná jako v nemocnicích. V čele hospice stojí hlavní ošetřující lékař. Dále pacientům zajišťují péči sekundární lékaři, hlavní sestry, zdravotní sestry, rehabilitační pracovníci a ošetřovatelky. Důraz je kladen na přítomnost sociálního pracovníka, psychologa a kněze nebo jiného vzdělaného teologa, který pravidelně vykonává v modlitebně hospice bohoslužby, kterých se pacienti mohou a nemusí účastnit. Také pastorece je nabídnuta každému pacientovi, ale odmítnutí je vždy respektováno.

V současné době je poměrně rozšířená pomoc dobrovolníků. Dobrovolníci zpříjemňují nemocným pobyt v hospici, mohou jim dělat společnost, číst jim, pouštět hudbu a vařit kávu nebo čaj. Dále se podílejí na chodu recepce a administrativy, provádějí drobné opravy prádla a někteří poskytují kadeřnické a holičské služby, manikúru a pedikúru. Dobrovolníci také pečují o zahradu, zajišťují celkovou výzdobu hospice, pořádají krátké kulturní programy pro pacienty a podílejí se na získávání sponzorů pro hospic.

Návrh na přijetí nemocného do hospice podává zpravidla ošetřující lékař. Iniciativu může ale projevit rodina nebo samotný pacient. Bezpodmínečnou podmínkou je plný písemný informovaný souhlas nemocného. Každé konečné rozhodnutí o přijetí je v kompetenci vedoucího lékaře hospice.

Nejčastější důvody, které brání nemocnému poskytnout plný informovaný souhlas, jsou :

- pozměněné nebo ztracené vědomí, které neumožňuje vhled do situace, a tudíž není reálně získat kvalifikované stanovisko pacienta k navrhovanému paliativnímu programu
- situace, kdy pacient nezná, resp. nemůže nebo nechce vědět nic o svém skutečném zdravotním stavu a není ochoten nebo schopen přijmout informaci o neblahé prognóze svého onemocnění
- pacient je postižen takovým onemocněním, které mu nedovolí využít aktivní hospicový program a u kterého je plně indikován ošetrovatelský ústav

Písemný souhlas pro přijetí do paliativní péče nikdy však nesmí nahrazovat kvalifikovaný ústní rozhovor lékaře a pacienta. Lékař je povinen nemocného citlivě informovat o závažnosti jeho zdravotního stavu a pacient musí mít možnost vznést upřesňující otázky. Písemná forma dokládá, že pacient byl do hospice přijat se svým souhlasem a že jej lékař neoklamal. Informovaný souhlas pacienta je dokladem, který chrání lékaře nejen před případnými právními spory, ale třeba také před rodinnými příslušníky nemocného, kteří mohou mít na průběh paliativní péče jiný názor.

Hospicový stacionář

Hospicové stacionáře jsou obvykle součástí hospiců. Pokud je nemocný zařazen včas do hospicového programu, lze předpokládat, že se při zlepšení stavu bude moci opět vrátit do domácí péče. Stacionární péče oddaluje hospitalizaci nemocného a umožňuje mu pobývat v domácím prostředí co nejdéle. Péče o nemocné bývá ve stacionáři omezena na několik hodin denně, zpravidla však na jeden den. Pacient bývá do stacionáře obvykle přijat ráno a odpoledne bývá propuštěn poté, co mu byly například aplikovány infuze.

Hospicová péče v domácím prostředí

Není pochyb o tom, že by si většina vážně nemocných pacientů přála prožít závěr života doma, v rodinném prostředí a v péči rodinných příslušníků. Výchozím předpokladem pro poskytování Domácí hospicové péče je nejen ochota rodiny pečovat o nemocného, ale také moci a vědět jak. Mnoho rodin odmítá pečovat o umírajícího, protože jim brání například složité materiální podmínky, malý byt, vlastní nemoc nebo pracovní vytíženost.

Rodině, která se rozhodne pro tuto formu péče jsou k dispozici organizace poskytující zdravotní péči, lidskou podporu a pomoc při řešení potíží těžce nevyléčitelně nemocným a jejich rodinám v posledních dnech a týdnech života nemocného v domácím prostředí. Vycházejí z přání a potřeb nemocného a jeho rodiny.

Služba v sobě kombinuje péči ošetrovatelskou a lékařskou s pomocí v oblasti sociálně-právní, psychologické či duchovní. Nabízí všestrannou účinnou oporu příbuzným a přátelům umírajících a pomáhá jim zvládat jejich zármutek i po smrti blízkého člověka.

Cílem je umožnit nemocným v závěrečné fázi života být v kruhu svých blízkých a ve svém domácím prostředí. Důležitá je rovněž péče o rodinu nemocného, neboť poslední dny a týdny života jejich blízkého jsou namáhavé fyzicky i psychicky.

Domácí hospicovou péči ordinuje lékař - specialista a následně ji přebírá praktický lékař nemocného. Tito lékaři spolupracují s lékařem v domácím hospicovém týmu. Ošetrovatelská péče je hrazena ze zdravotního pojištění pacienta podle indikace lékaře v délce max. 3 x 1 hodina denně.

Rozsah poskytovaných služeb :

- profesionální ošetrovatelská péče
- pomoc při odstranění či tlumení bolesti a tišení dalších doprovodných příznaků konečných stadií života
- péče o správnou výživu a hydrataci nemocného
- zaučení rodiny v ošetrování pacienta
- pomoc při úpravě prostředí tak, aby byla možná péče doma
- zapůjčení nutných ošetrovatelských, rehabilitačních a kompenzačních pomůcek

- podpora rodině, která se rozhodne pečovat o svého blízkého doma
- informace o podmínkách a okolnostech péče o nemocné v konečné fázi života
- zajištění psychologické podpory a duchovních potřeb pro těžce nemocného a jeho rodinu
- zajištění pietního odvozu těla po úmrtí nemocného
- konkrétní pomoc v následných problémech spojených s právními úkony a problémy v sociální oblasti

Nejčastější důvody ukončení hospicové péče v domácím prostředí

:

- rodinným příslušníkům, kteří pečují o pacienta, dojdou síly, rodina se unaví a vyčerpá
- v rodině se vyskytne další závažný problém, např. ošetřující příbuzný sám onemocní
- ošetřování začne vyžadovat vyšší odbornost, kterou už rodina nezvládá
- péče o nemocného natolik rodinu zatěžuje, až to ohrožuje stabilitu rodiny samotné

Někdy se vyskytne i více problémů najednou, které mají za následek ukončení domácí péče, a následné umístění pacienta přímo v hospici, v horším případě v některém ze zdravotnických zařízení pro osoby dlouhodobě nemocné.

„Člověk se rodí a umírá. Každý, kdo se jednou narodí, musí zákonitě i někdy zemřít. Smrt je jediná jistota, kterou v životě máme. Přesto z ní má většina lidí strach. V našich nevědomých myslích jsme všichni nesmrtelní, je to pro nás téměř nepochopitelné připustit si, že my sami také musíme čelit smrti.“⁵⁶

56 Nevřala, Jan. Sociální antropologie pro studenty sociální práce. Ostrava, 2007. str.103

Závěr

Jednou z univerzálně platných a trvalých konstant každého života na tomto světě je, že tak, jak jednou začal, tak musí jednou i skončit. Na otázku „Co je to smrt?“ existuje nespočet odpovědí. Je to konec, začátek, změna, oddělení, splynutí,...? Nikdo nedokáže na tuto otázku s jistotou odpovědět, protože neexistuje žádný vědecký důkaz toho, co po smrti následuje. Představa toho, co se děje po smrti, je záležitostí víry.

Představy o posmrtném životě jsou velmi diferencované. Věřit lze prakticky v cokoliv. Třeba v anděly, v poslední soud, v nebe, v zatracení hříšníků, ve věčný koloběh duší. Rozmanité víry v posmrtný život jsou zajisté důsledkem toho, že se člověk od nepaměti přirozeně bojí všeho neznámého.

V soudobé společnosti můžeme pozorovat tendenci strach ze smrti spíše potlačovat, namlouvat si, že smrt neexistuje, nebo že se právě nás zatím netýká. Přesně vystihuje tuto myšlenku úryvek z knihy Jana Nevřaly, Sociální antropologie pro studenty sociální práce : „Smrt je nežádoucí stav, opak života, nikoliv součást života, dočasný neúspěch vědy. Důsledkem toho se společnost snaží odklidit umírající do nemocnic a sociálně izolovat pozůstalé. Truchlící lidé nám připomínají smrtelnost, máme tendenci se jim vyhýbat, namlouváme si, že se pro ně nedá nic udělat, že jejich rány zahojí čas. Vůči smrti jsme bezmocní, ale počínáme si jako všemohoucí.“

Jak už jsem uvedla, názory lidí na život a smrt jsou různé. Ať už však vyznáváme jakoukoliv víru, osobně považuji za nejdůležitější zachování tradic a rituálů.

Tradic, které nás spojují s našimi předky, s našimi kořeny, které nám dávají pocit zakotvení, pocit, že někam patříme. Rituály, které nás vážou k minulosti, a kterými vyjadřujeme svou úctu k předešlým generacím.

Část dnešní společnosti se snaží své zemřelé příbuzné spíše ignorovat, ve snaze nepřipouštět si vlastní smrtelnost. Stáří stále méně bývá spojováno s úctou a zaslouženým respektem. Být „starý“, zní až urážlivě, není „in“, a proto lidé se stárnutím bojují všemi prostředky.

Pohled do budoucna pak vyvolává celou řadu otázek : Kam se bude naše společnost ubírat v tomto ohledu dál? Ztratí tradice a rituály pro člověka úplně význam? Ovlivní to nějak jeho hodnotový systém? Nehrozí, že se pocit „vykořenění“ podepíše na psychice člověka a vývoji společnosti?

Summary

Phenomenons of culture and death ritualism

The first chapters of my Bachelor Thesis, which is of non-research nature, deal with the approach of some cultures and religions to dying, death and the follow-up funeral practices and rites. When selecting the religious and spiritual traditions (Buddhism, Christianity, Islam and natural religion of the North American Indians) I followed my interest in these cultures.

Another chapter contains „death from the point of view of Czech folk tradition“. In this chapter I describe imagination of our predecessors about life after death (eternal life), imagery and personification of death in folk culture, folk proverbs and talks about death, disposal/treatment of the deceased and preparation and course of the funeral rite.

The final part of the thesis deals with the phenomenon of death at present, principles of palliative and hospice care focused on Štrasburk Hospice in Prague which I visited within the scope one of my practice during my studies and could acquaint myself with the operation and atmosphere of this institution.

Literatura

Assmann, Jan. Smrt jako fenomén kulturní teorie. Praha : Vyšehrad, 2003. ISBN 80-7021-514-3.

Bible : Písmo svaté Starého a Nového zákona : český ekumenický překlad. Praha : Biblická společnost, 1990. ISBN 978-80-85810-85-1.

Cantalamesa, Raniero. Sestra smrt. Praha : Karmelitánské nakladatelství, 1997. 80-7192-311-7.

Corvisier, André. Tance smrti. Praha : Volvox Globator, 2002. ISBN 80-7207-439-3.

Davies, Douglas. Stručné dějiny smrti. Praha : Volvox globator, 2007. ISBN 978-80-7207-628-4.

Eliade, Mircea, Culianu, Ioan. Slovník náboženství. Argo, 2001. ISBN 80-7203-393-X.

Encyklopedie Diderot. Diderot, 1999. ISBN 80-902555-9-0.

Fulghum, Robert. Od začátku do konce : naše životní rituály. Argo, 1995. ISBN 80-7176-746-8.

Gennep Van, Arnold. Přejížděcí rituály. Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-178-6.

Gjamccho, Tändzin (Jeho Svatost Dalajlama). Svoboda v exilu : Autobiografie 14. dalajlamy. Praha, 1992. ISBN 80-900835-9-5.

Gjamccho, Tändzin (Jeho Svatost Dalajlama). Rady jak umírat a žít lepší život. Argo, 2006. ISBN 80-7203-707-2.

Halík, Tomáš. Dotkni se ran : Spiritualita nelhostejnosti. Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-979-9.

Heřmanský, Martin. Lidé města 12/2003 : Domáci oltářičky. SOFIS, 2003. ISBN 978-80-87178-03-4.

Haškovcová, Helena. Fenomén stáří. Praha : Panorama, 1990. ISBN 80-7038-158-2.

Haškovcová, Helena. Thanatologie : Nauka o umírání a smrti. Galén, 2000. ISBN 978-80-7262-471-3.

Hájek, Viktor. Biblická dějprava. Praha : Kalich, 1970. ISBN 80-7017-252-5.

Kolmaš, Josef. Smrt a pohřbívání u Tibetánů. Brno : Masarykova univerzita : NAUMA, 2003. ISBN 80-210-3045-3.

Maier Gerber, Hartmut. Umírání : vrchol života. A-Alef, 1999. ISBN 80-85237-78-4.

Murphy, F., Robert. Úvod do kulturní a sociální antropologie. Slon, 2004. ISBN 80-86429-25-3.

Navrátilová, Alexandra. Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha : Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.

Nevřala, Jan. Sociální antropologie pro studenty sociální práce. Ostrava, 2007. ISBN 978-80-7368-404-4.

Procházka, Petr. Indiánská kniha mrtvých. Praha : Eminent, 2006. ISBN 80-7281-148-7.

Scherer, Georg. Smrt jako filosofický problém. Praha : Karmelitánské nakladatelství, 2005. ISBN 80-7192-914-X.

Strauss, Lévi Claude. Myšlení přírodních národů. Dauphin, 1996. ISBN 80-901842-9-4.

Werner, Helmut. Islámská kniha mrtvých. Praha : Pragma, 2002. ISBN 80-7205-948-3.